

SZEMLE

Széchenyi Ágnes, Lélegzetvétel, Válasz 1946–1949, Budapest, Argumentum, 2009, 300 p.

Második ének

Talán kissé félrevezető írásom címe, mivel nem Babits Mihály mesedramáját kívánom megidézni, hanem a Széchenyi Ágnes munkásságában meglévő állandóságra szeretnék utalni. A recenzált kötet szerzője negyed századon keresztül kutatatta-kutatja a népi mozgalom, ezen belül a legigényesebb, bár nem feltétlenül a legnagyobb hatást gyakorló folyóirat, a *Válasz* történetét. Terjedelmes antológiát szentelt az első korszakban megjelent szépirodalmi és közéleti tárgyú cikkeknek, majd külön monográfiában tárgyalta a folyóirat 1934 és 1938 közötti történetét. Emellett értékes forrásokat tartalmazó emlékkötettel tisztelgett a második korszak meghatározó személyisége, a magyar irodalom egyik utolsó, klasszikus értelemben vett mecénása, Sárközi Márta emléke előtt. A hely szűke miatt a felsorolásszerű áttekintésen túl nem kívánom értékelni a korábban napvilágot látott köteteket, ezzel együtt fontosnak tartom megjegyezni, hogy a most mérlegre tett monográfia letisztultabb, pontosabb, kevésbé polemikus, s ezért maradandóbb alkotás, mint az első korszakot tárgyaló kötet (SZÉCHENYI Ágnes, „*Sznobok és parasztok*” *Válasz 1934–1948, Elvek, frontok, nemzedékek*, Budapest, Argumentum, 1997.).

A háború utáni *Választ* feldolgozó könyv mintha tényleg egy elbeszélő költemény második éneke lenne. A munkának több komoly érdeme van, ezek sorában a megmozgatott források és szakirodalom mennyisége (bár az utóbbinál bátrabban is támaszkodhatott volna a szerző az

utóbbi évek termésére) önmagában is imponáló. Ez olyan evidencia, amelynek megemlítése sohasem felesleges, hiszen a könnyen íródó művek korát éljük. Ezzel szemben Széchenyi nem sajnálta az időt és a fáradságot, hogy a korszakban alapos tájékozottságra tegyen szert. A *Lélegzetvétel* szerkezete világos és áttekinthető, sőt kifejezetten jól tagolt mű. Nem egy esetben önmagukban is megálló apró tanulmányok az egyes részfejezetek, gondolhatunk a *Válasz* legfontosabb szerzőit bemutató miniprotrékre vagy a szociográfiai termést szemlélő részekre. A letisztult struktúra, amelyben külön hely jut a meghatározó egyéniségeknek (Illyés Gyulának, Bibó Istvánnak és Sárközi Mártának) és a legfontosabb témáknak is, könnyen olvashatóvá teszi a könyvet. Széchenyi Ágnes jó érzékkel a 'Válasz és kora' típusú könyvet írt, vagyis nem szűkítette le a mondanivalót a folyóirat szoros értelemben vett történetére, hanem éppen annyira tért ki a földosztás, a békeszerződés vagy az irodalmi élet eseményeire, amennyire azt a megértés kívánta. Kicsit korrigálta is korábbi munkájának aránytalanságait, önmaga is utal erre például Kodolányi János értékelésekor, bár ezzel együtt egy-két kisebb aránytalanság maradt a műben. Így például nem tudta igazán megindokolni, hogy miért nem kapott külön részfejezetet Sinka István, aki sokat publikált a *Válasz* második korszakában is.

Széchenyi Ágnes, a történeti hűség jegyében Illyés Gyulának szentelte a legnagyobb teret a folyóirat meghatározó szereplői közül. Elég pontosan érzékeltette a költőt körülölelő erkölcsi és hatalmi dilemmákat, bemutatva Illyés belső etikáját is. Viszont maradtak elvarratlan szálak, így például Illyésnek Imrédy Bélához fűződő

viszonyát illetően inkább csak sejtet a szerző, holott valóban izgalmas kérdésnek tűnik kettejük kapcsolatának valódi mibenléte. Hosszasan idézi Illyés Gyulának a *Nyugatban* 1938-ban megjelent, a lektúrirodalmat bíráló cikkét, amelyet még elég erőltetetten sem lehet antiszemita-ként dekódolni. Vagy ha mégis így dekódoljuk, nem árt utalni arra, hogy Illyésnél később ugyanolyan fordulat állt be, mint Bibónál 1938 és 1940 között. Hiszen a Magyar Csillag szerkesztőjeként ekkor bizony inkább az urbánus táborhoz állt közelebb a költő.

Széchenyi Ágnes nagyon ötletes megoldással állította párhuzamba Márai Sándort és a népieket, folyamatosan beszélgetve az író, szinte külön jellemzést adva politikai értékvilágáról. Értően kritizálta Márainak a parasztság iránti elfogultságát, sőt szinte ellenségességét, ugyanakkor érzékeltette éleslátását is, amellyel az egyre jobban kiépülő diktatúrát jellemezte. Ehhez hasonlóan érdemes lett volna jobban szembeállítani Bibó István és Kovács Imre szerepfelfogását is. Bár Kovács valóban csupán egy tanulmánnyal, *A demokrácia útja Magyarországon* szerepelt a *Válasz* hasábjain, mégis azt kell mondanunk bátrabban vetette fel és tisztábban látta a kommunista hatalmi törekvések veszélyességét, mint kitűnő kortársa. Bibó nem csupán naiv volt és túlságosan reménykedő, hanem bizonyosan torzított is, hiszen a legjobb akarattal sem lehet egyenlőséget tenni a Független Kisgazdapárt és a Magyar Kommunista Párt demokráciát veszélyeztető lépései közé. Ha valamiben, ezekenél az írásoknál tere nyílik egy értelmes Bibó-reviziónak, amelyet a szerző sajnálatosan elmulasztott.

Ugyanakkor Széchenyi Ágnes munkája több fontos újdonsággal is szolgált. Egyértelműen tisztázta, hogy a *Válasz* nem csupán irodalmi lap volt, ahogyan azt az utókor emlékezete kissé csalókan sugallja, hanem a szociográfiai hagyományokat komolyan ápoló és a kor aktuális közéleti kérdéseire reflektáló fórum is. A folyóiratban publikáló szerzők bemutatásakor áttekintette az *Újhold*hoz kapcsolt irodalmárok pályakezdését is, és arra jutott, hogy Pilinszky János vagy Lakatos István a rögzült hagyománnyal szemben inkább a *Válasz* szerzőjének

tekinthető. Ennek a kérdésnek a tisztázása, pontosabban árnyalása a monográfia egyik legkomolyabb eredménye. Ugyancsak hasznos munkát végzett a szerző, amikor bemutatta, hogy milyen komoly törésvonalak húzódtak a népi kollégisták és a *Válasz* köre között. Ez megint a népi mozgalom összetettségére, a személyes kapcsolatok, nemzedéki relációk bonyolultságára világít rá. E sorok írója számára is meglepetésnek hatott, hogy a *Válasz* inkább kötődött a magyar elitképzés hagyományos műhelyéhez, az Eötvös Collegiumhoz, mint a parasztság fel-emelését szolgáló népi kollégiumokhoz. Ez utóbbi ellentmondás nem utolsósorban Illyés Gyula személyiségével magyarázható, aki a folyóirat szerkesztésénél a minőséget tekintette a legfőbb mércének. Ezzel jótékonyan tágította a lap kereteit, és olyan szerzőket is magához vonzott, akik nem kötődtek a népi mozgalom egyik irányzatához sem.

A kötetben a számos jól sikerült részfejezet és a kedvező összkép ellenére maradt néhány ellentmondás és tisztázatlan, vagy pontatlan megállapítás. Így például az, hogy az 1947-es Magyar Közösség-per során Németh Lászlót tartották volna a vádlottak fő ideológusának. A Közösség ideológiája ennél sokkal tarkább képet mutat: a Horthy-kor titkos társaságainak, a legális ifjúsági szervezeteknek, az átalakuló középosztálynak, a népi mozgalomnak, a magyar fajvédelem gondolatvilágának és az anti-kommunista ellenállásnak ma már valószínűleg kibogozhatatlan vegyüléke volt ez a szervezet. A kitelepítés-kérdés bemutatásakor bizony nem csupán úgynevezett elvi szempontok vezették a Nemzeti Parasztpárt vezetőit, hanem gyakorlatiak is: a dél-dunántúli sváb falvakba áttelepített szegényparasztokra a párt potenciális szavazójaként számítottak. Ezt is érdemes lett volna taglalnia a szerzőnek.

Végezetül meg kell említeni, hogy a könyv utolsó lapjain, forrásmegjelölés nélkül idézi Széchenyi Ágnes Sárközi Márta 1958-ra datált jellemzését az egykori népi és urbánus értelmiségiekről, akiket még a harmincas években vendégül látott. Ezen igen-igen karcos jellemzésből eléggé bajosan lehet kiolvasni az „alkotó emberek iránti respektust”, ahogyan Széchenyi

véli. Inkább felvetődik a kérdés, hogy történt-e valami Sárközi Mártával, hogy 1958-ban ennyire kritikusan és epésen vélekedett férje egykori, és a könyv addigi fejezeteinek meggyőző tanúsága szerint egyben saját barátairól is. Lehet, hogy mindig is így gondolkodott, lehet, hogy a népieknek a *Válasz* megszűnése utáni viselt dolgai befolyásolták, de ennek magyarázatával sajnos adós maradt a szerző.

A fent említett hibákkal és pontatlanságokkal együtt is hasznos, nem egy helyen kellemesen hömpölygő könyv született, amelyet az 1986-os antológiát tükröző színvonalon készített el a szerző, s ez örömmel töltheti el a népiek története iránt érdeklődő olvasókat.

PAPP ISTVÁN

Sipos Balázs, Média és demokrácia Magyarországon, Budapest, Napvilág, 2010, 228 p.

Sipos Balázs könyve a rendszerváltást követő két évtized médiafolyamatainak végiggondolására, elemzésére vállalkozik. Utóbbit, töprengő és töprengésre készítő jellegét hangsúlyozni kell, mert a kötetet kezében tartó olvasó nem részletes eseményleírást kap, hanem annál valamivel kevesebbet és egyben jóval többet. Természetesen az érdeklődőnek nem kell csalódottna letennie a könyvet, ha azt szeretné megtudni, ki volt, mi volt a szerepe Fenyő Jánosnak, Hankiss Elemérnek vagy Csúcs Lászlónak, milyen módon befolyásolta a magyarországi média folyamatait Csurka István médiaügyekben is eltöklélt, megosztó személyisége, és nem maradnak ismeretlenek számára olyan intézmények, fogalmak, mint a Postabank, médiatörvény, médiagegyszűlő, csonka kuratórium.

Ugyanakkor a kötet célja nem ez. Nem követi végig hónapról hónapra a médiaháború csatáit, aki arra kíváncsi, mely lapok tartoztak a Vico-birodalom vagy a Postabank portfóliójába, vagy hogyan épültek ki olyan jobboldali médiabirodalmak, mint amit Fellegi Tamás vagy Liskay Gábor neve fémjelez, további olvasnivalót kell keresnie magának – ilyen bőven rendelkezésre áll. Sipos Balázs kötetének, amely a Napvilág Kiadó nagyszabású vállalkozásának, az 1990 és 2010 közötti két évtizedet bemutató és értékelő 20 év

után sorozatának része, már a műfaja – a történeti esszé – is indokolja ezt a bátorságot, amely a krónika helyett a felelős értelmiségi elemzésébe és dilemmáiba enged betekintést.

Sipos Balázs munkája abba az áramlatba sorolható, amelyet normatív médiaelméletként foglalhatunk össze, és amelynek hagyománya Spinozától és Kanttól az ifjú Marxon át egészen Habermasig, illetve a ma élők közül Michael Kunczikig és Slavko Splichalig ível, míg a média működésének tanulmányozására felállított testületek állásfoglalásai közül a Hutchins-bizottság 1947-es és a MacBride-bizottság 1980-as jelentése emelhető ki. E hagyomány a sajtószabadságot nem a piac, avagy a vállalkozók, laptulajdonosok, illetve a médiatartalmak előállítónak, avagy az újságíróknak a szabadságaként fogják fel elsődlegesen, hanem a közönség tájékozódási szabadságaként. A szerző eszménye tehát az így felfogott demokratikus újságírás, amelyet a társadalom demokratikus működéséhez elengedhetetlen alapfeltételnek tekint, hiszen az állampolgárok közössége a felelős döntéseket csak az ahhoz szükséges információk birtokában hozhatja meg. A 20 év médiatörténetében így elsősorban arra keresi a választ, mennyiben igyekezett és tudott ennek a követelménynek megfelelni a hazai újságírás, és amennyiben nem – a szomorú diagnózis az, hogy többnyire nem –, az milyen tényezőkkal magyarázható.

Ez a megközelítés indokolja, hogy a kötet legalább akkora teret szentel a rendszerváltás előtti és alatti folyamatok bemutatásának, mint az úgynevezett médiaháború fordulatainak, illetve – ezzel szervesen összefüggő módon – ennek tudható be, hogy a politikai kultúra és médiaetika kérdései dominálnak a politikai csatározások epizódjaival szemben. A késő Kádár-korszak korlátozott nyilvánosságának, a „sokféleség” helyett uralkodó „néhányféleség” világának felvázolása azért megkerülhetetlen, hogy lássuk, milyen politikai és szakmai szocializációval érkeztek el az újságírók az 1989/90-es „nagy szabadság” világába, majd az anarchikus szabadságélményt követő 1990-es évekhez. Az újságírók társadalma ugyanis – ahogy a közgazdászoké vagy a mérnököké, vagy tegyük hozzá a Magyar Köztársaságé – nem cserélődött le

egyik napról a másikra. A szerző az események menetében talán ez utóbbi időszaknak, a szűk értelemben vett átmenet két évének tulajdonítja a legnagyobb jelentőséget: 1989–1990 nagy újságírói és politikai dilemmáinak, a szerkesztőségek átalakulásának szenteli az eseményleíró részek között a legnagyobb teret.

Azonban innen a Sipos által bejárt kevéssé kitaposott ösvény nem a médiaháború sűrűjébe vezet, hanem a politikai kultúra birodalmába. A szerző elméletileg megalapozottan mutatja be a társadalmilag felelős média eszményét, majd érzékletes példákkal szemlélteti, hogyan bicsaklott meg minduntalan ennek megvalósulása a gyakorlatban. Sipos alapvető állítása, hogy a két évtized során a médialogika minduntalan alulmaradt a piaci és a politikai logikával szemben. A szerző legszemléletesebben azt igyekszik megérteni, miért arathatott diadalt visszatérően a hírtérték és objektivitás szakmai szabályzatokban is lefektetett követelményei felett a költség-haszon elve és a kinek használ politikára jellemző kétértékű logika.

A szerző amellett érvel, hogy abban, hogy ez így alakult mind a hatalomnak, a politikai szereplőknek, mind a gazdasági érdekeknek, mind pedig az újságíróknak szerepe volt, de ezen túlmenően azt is bizonyítja, hogy a médiarendszer többszöri, egymásra torlódo átalakulása is ebben az irányban hatott. A fekete–fehér, vétkeseket kijelölő és áldozatokat felmentő narratívákkal szemben részletesen taglalja, hogyan vezetett a politikai táborok közti bizalmatlanság és a mindegyik oldalon kimutatható „túlfeszített lényeglátás” a másik fél olyan torz percepciójához, ami lehetetlenné tette a kompromisszumokat, vagy éppen a tető alá hozott kompromisszumok esetén is megbénította a rendeltetészerű működést, a politikai érdek pedig a törvény szellemét, és nem egyszer betűjét áthágó kreatív jogértelmezéshez vezetett. Gondoljunk csak az 1995-ös médiatörvény által létrehozott kuratóriumokra, a civil szférának pártpolitikai küzdőtérre alakítására. A szerző rámutat az államszocialista és a rendszerváltás utáni évtizedek médiapolitikusainak szemlélete közti ijesztő folytonosságra: az 1990 utáni héják ugyanúgy természetesnek találták, hogy a közmédia el-

sődleges kliense a kormányzat és nem a közönség. A magyar újságíró-társadalom, amelyben 1990 előtt csak bűvópatakként, kerülő utakon haladva élt tovább másfajta, demokratikus szerepfelfogás, gyakran maga is beszállt a politikai küzdelmekbe, a hírtérték és objektivitás klaszikus követelményei helyett szenvedélyes publicisztikai kirohanásokat intézett pro és kontra, vagy a politikától elfordulva feladta a közéletiséget is. Mindez hamar elvezetett a magyarországi média olaszosodásához, vagyis a polarizált pluralista médiamodellhez. Eközben a politikai újságírás gyakran saját – írásban lefektetett – szakmai, médiaetikai normáin is átlépett.

A gazdasági tényezők szorosan összefüggnek a médiarendszernek a szerző által azonosított öt, gyors ütemben végbemenő átalakulásával: Magyarországon nagyjából egy évtized alatt zajlott le az az öt nagyszabású transzformáció, amely Nyugat-Európában fél évszázados időszakra oszlott el. Ezek közül alapvetően gazdasági meghatározottságú folyamat volt a tulajdonosi szerkezet átalakulása, a botrányokkal tarkított, gazdasági és politikai piac-szerzést szolgáló privatizáció, illetve a sajtó- és médiapiac újraelosztására irányuló törekvések, valamint a kereskedelmi televíziózás megjelenése az 1990-es évek második felében. A magántulajdon visszatérésével visszatért a piaci alapú sajtó alapvető dilemmája is: a siker mérése nem a közönség sokszínű informálása, hanem az anyagi haszon, a médium reklámfelületének értékesítése. Ezzel összekapcsolható az az átalakulás, amely Nyugaton már az 1970-es években megindult, a politika perszonalizációja és mediatiszálódása. A politikai propaganda kreatívjai kiismerve a média működésének gyakorlatát, maguk léptek elő „hírcsinalókká”: a mesterségesen megrendezett, médiaképesen tálatl álesemények pedig a költség-haszon elvét követő médiumokba utat találnak. Vagyis az eleve túlsúlyos politikum még a tematizálást is sikeresen csavarta ki az újságírók kezéből.

A szerző ezekre a problémákra mind-mind utal, ám a nagyszabású esszében leginkább a gazdasági elemzést lehetne még mélyíteni. Ennek során nyíltabban felvethető volna, vajon egy tízmilliós piacon lehetséges-e, hogy a demokratikus

újságírás eszményét képviselő, politikai és nagy gazdasági érdekeltségektől függetlenül is nyereséges sajtóvállalkozások éljenek meg. Számos – a kötetben nem is mindig tárgyalt – sikertörténet ennek ellenkezőjét látszik igazolni. Másrészt a kötet – bár központi fogalma a politikai kultúra – nem kérdez rá arra, milyen társadalmi feltételei vannak Magyarországon a Kunczik és McQuail által fémjelzett demokratikus újságírásnak: avagy jelen van-e (nincs) az Esping-Andersen-i értelemben vett középosztály.

A szerző a fenti dilemmát úgy értelmezi, hogy a problémák – a politikai kultúra állapota, a politikai újságírás színvonala és az újságok iránti kereslet drasztikus visszaesése – szorosan összefüggnek. Az olvasó nem jut hozzá az őt érintő kérdések taglalásához, ami visszahat nemcsak a példányszámok alakulására, hanem a politikai újságírásba és a médiába mint demokratikus intézménybe vetett bizalomra. Végző soron tehát a „közösség bölcsessége”, politikai ítélete nyilvánul meg a néhány tízezres és annál is alacsonyabb példányszámokban, a közéleti műsorok alacsony nézettségében: a politikának csupán ennyi a tétje életének érdemi alakítására.

A könyv azonban nem végtelenen pesszimista – még ha bizonyos reznignátság végigvonul is benne. Körbejárja ugyanis a hazai médiának azt a szeletét is, amely leginkább megfelelt a „demokratikus újságírás” eszményének: léteztek olyan szerkesztőségek, amelyek elsősorban a közönséget kívánták szolgálni, amelyek működése leginkább megközelítette azt a felfogást, amely a média szabadságára a médiafogyasztó tájékozódáshoz való szabadságként tekint. E felfogás adekvát műfaja a tényfeltáró újságírás, abból a szállóigévé vált mondásból kiindulva, hogy „hír az, amit valaki el akar titkolni. Minden egyéb hirdetés.”

A könyv 2010. évvel zárul: az azóta a médiában és politikában történt folyamatok nyomán nyilván másképp fejződne be az elemzés, de alapvető diagnózisa, miszerint a politikai logika sikeresen gyűrte maga alá a médialogikát, nem változna. Ahogy az a felfogás sem, hogy a sajtószabadság mint a közönség tájékoztatáshoz való joga – ellentétben a cenzúra hiányával vagy a sajtószabadságot papíron garantáló tör-

vények meglétével megalégedő szemlélettel – nem tekinthető adottnak, hanem folyamatosan küzdeni kell érte demokratikus viszonyok között is.

TAKÁCS RÓBERT

Kulturtransfer in Kakanien: Zur Jókai-Rezeption in der deutschsprachigen Presse Ungarns (1867–1882), Hrsg. von Hedvig Ujvári, Nachwort von Gábor Gángó, Berlin, Weidler, 2011, 251 p.

1963-ban, amikor Barta János az *Irodalomtörténeti Közlemények* hasábjain a kritikai kiadás előző évben megjelent, hatékony természetét recenziálja, azzal a talán sokakban megütközést keltő, de mindenképpen figyelemfelkeltő megállapítással vezeti be a kutatás hatvanas évekre felgyült adósságainak listáját, hogy „akár hisszük, akár nem – Jókairól voltaképpen nagyon keveset tudunk.” (BARTA JÁNOS, *Jókai Mór Összes Művei = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1963, 513.) Az azóta eltelt félszázad nemhogy aláásta volna, sokkal inkább megerősítette a Barta által kendőzetlen egyszerűséggel megfogalmazott mondat igazságát. Az akkor a jövőben megoldandó kutatási feladatok sorában szóba vettek közül alig valami valósult meg. Nem készült el a Barta által hiányolt kritikai életrajz; a kritikai kiadás kötetei igen egyenetlen teljesítménnyel tisztáztak, viszont nagyszámban termeltek filológiai problémákat; az életmű értékelésekor gyakran ismétlődnek olyan, ma már értelmezhetetlen mondatok, amelyeket egy 150 évvel ezelőtti kritikai diskurzus nyelv- és irodalomfelfogása termelt ki magából, és az életműnek még mindig bőséggel akadnak fehér foltjai. A tudományos érdeklődés alakulásával a hatvanas évek virtuális adósságlisája nem rövidült: minden évtized hozzátett inkább valamit, a szövegek narratológiai-retorikai sajátosságainak problémáján át az irodalom társadalomtörténetét, a nyilvánosságot, az olvasási szokásokat és a hordozó médiumokat érintő kérdéseket.

Az Ujvári Hedvig által szerkesztett könyv innen nézve több szempontból is hiánypótló és aktuális kutatási érdekeltségekre reflektáló, kezdeményező vállalkozás. Ráadásul éppen azt

a két területet kapcsolja össze, amely az utóbbi időben talán a legdinamikusabban vitte előre nemzetközi szinten a 19. századi kutatásokat, és amelyből a Jókai-kutatás már eddig is igen sokat profitált. A könyv médiahegemóniájának megszűnése és a napilapok, hetilapok belépése az irodalomközvetítés rendszerébe nemcsak új közönséget, de új szabályok szerint szerveződő irodalmi nyilvánosságot és kritikai közeget is teremtett. Ettől nem függetlenül alakul ki az a nemzetközi irodalmi és regénypiac, amely a *világirodalom* képzetét sem hagyja érintetlenül. Ez a fordításiirodalmi szintér már aligha értelmezhető úgy, ahogyan Friedrich Schlegel *A görög költészet tanulmányozásáról* írott munkájában kifejtette: az ebbe a cirkulációba bekerülő olvasmányok már nem, vagy nem csak az egyes nemzeti irodalmak csúcsteljesítményei. A leginkább talán éppen ez az a sajátossága a tömegmédiában megjelenő irodalomnak, nevezetesen a regiszterek keverése, illetve békés egymás mellettisége, amely a professzionális irodalomkritika számára hosszú időn át olyannyira zavaró lesz. A *Kulturtransfer in Kakanien* a pesti német nyelvű sajtó, a *Lloyd*-lapok kiegyezést követő másfél évtizedének Jókai-tárcáiról ad áttekintést az olvasónak. Mégpedig kettős értelemben. Egyfelől táblázatos formában közli az 1867 és 1882 között a *Lloyd*-lapokban tárcaregényként, németül megjelent Jókai-regények adatait. Betekintést engedve ezáltal annak gyakorlatába, hogy a Jókai-regények, később kelendő magyar exportcikként, mikor, miként jelennek meg németül, először a hazai lapok tárcarovatában. Másfelől, és valójában ez az az anyag, amely terjedelmileg és súlyát tekintve is a kötet gerincét adja, betűhűen közli azokat az elemző, kritikai írásokat, könyvismertetéseket, amelyeket a *Lloyd*-lapok tárcarovatai a Jókai-regényekről lehoztak. Az itt közölt összesen 20 írás nagyjából fele-fele arányban oszlik meg a *Pester Lloyd* és az *Ungarischer Lloyd* között. Egy-két cikkel szerepel Hevesi Lajos, Albert Sturm és Asbóth János, a kritikák zöme (tizenegy) azonban Jókai kitűnő 19. századi tolmácsolójától, Dux Adolftól származik. Dux kritikusi portréja mellett „utódjának”, Silberstein (Ötvös) Adolfnak kritikusi munkásságáról kaphat a kötet olvasója átfogóbb

képet. (Dux halála után a *Pester Lloyd*ban az ő reszortja lett a Jókai-regények ismertetése.) A harmadik forráscsoport, amelyet a kötet tartalmaz, válogatás azokból a rövidebb írásokból, amelyeket a *Lloyd*-lapok Jókaiával és a Jókai-szövegekkel kapcsolatosan ebben a másfél évtizedben lehoztak. Ez a műfajilag is vegyes anyag a szerzővel kapcsolatos kulturális híradástól az úgynevezett „kis színesig” sokféle szövegtípust tartalmaz. Bár kétségtelenül dokumentuma annak, hogy minden, ami Jókaiával kapcsolatos, ekkoriban hírértékkel bír, a közreadott válogatás filológiai hozadéka össze sem vethető a két előbb említett anyaggal, bizonyosan nem is ez volt vele a közreadó szándéka.

A kötet egy terjedelmesebb bevezető tanulmánnyal indul, amely részint a szövegközlések kontextusát hivatott megteremteni. A *Lloyd*-lapok történetében különös figyelmet szentel a szerző annak az irodalom- vagy kultúráközvetítő funkciónak, amelyet a lapok tárcarovatai valósítanak meg. A pesti német lapok esetében ez a közvetítő funkció azért is válik hangsúlyossá, mert a német nem csak a Monarchia, de a közép-európai régió domináns közvetítőnyelve. A magyar írók hagyományosan, tulajdonképpen a mai napig a német könyvpiacra keresztül kerülnek be leggyakrabban a nemzetközi kiadói hálózatba. Világosan kell azonban látnunk, hogy a *Lloyd*-lapok közönsége a hazai német olvasóközönség. A *Lloyd*-lapok tárcaközlései és a regényekről közölt ismertetések így *nem* közvetlenül befolyásolták Jókai német nyelvterületen kialakuló ismertségét. Inkább arról lehet szó, hogy a pesti német olvasók kikényszerítették a fordításokat, ami nagymértékben megkönnyítette a regények bejutását a külföldi kiadókhöz. Gángó Gábor könyvhöz írott utószava nem véletlenül indul ki a német fordítások kérdéséből: abból a sokszor elfelejtett, és éppen ezért sokak számára talán megdöbbenő tényből, hogy Jókai minden idők leggyakrabban németre fordított magyar írója. A sajtótörténeti áttekintés ugyanakkor rávilágít arra az erős belső tagoltságra is, amely a *Lloyd*-lapok egymáshoz való viszonyát meghatározta, és amelyet elsődlegesen a lokalitás, a helyi történések és érdekek rendszere alakított. Ebben az értelemben a *Lloyd*-lapok

példája akár paradigmaticusnak is tekinthető. Bár német nyelven íródtak, és ezért bizonyosan közvetlenebb volt a hozzáférésük a német kultúrához, mint egy magyar nyelvű napilapnak, az a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális tér, amelyben kommunikáltak, a lokalitás, a magyarországi viszonyok topográfiailag kötött érdekelttségébe esik. Vagyis ugyanabban a diskurzusban álltak benne, mint a *Pesti Napló* vagy *A Hon*, csak a kommunikációhoz másik nyelvet használtak; saját szólamukkal olyan dialógushoz járulva hozzá, amelyik nem egy nyelven zajlik.

A *Neuer Freier Lloyd* alapítása körül ki-robbant sajtóvitát helyütt talán azért érdemes felidézni, mert alátámaszthatja Ujvári *Lloyd*-lapokkal kapcsolatos helyzetértékelését. A vita, amely Jókai személyét is érintette, valójában azokat a félelmeket hozta felszínre, amelyeket a pesti sajtóközeg jellemző kétnyelvűsége táplált. A *Neuer Freier Lloyd* megindulása előtt Jókai *A Hon*ban nyilatkozatra kényszerült, melyben arról biztosítja közönségét, továbbra sem fog németül írni, az új lap tárcarovatában nem német nyelvű Jókai-regények, hanem a magyar szövegek német fordítása lesz „csak” olvasható. A *Pesti Napló* 1869. május 18-án, a kedd esti kiadás tárcájában válaszol *A Hon* nyilatkozatára. Amikor a cikkíró abból indul ki, hogy Jókai nyilatkozata senkit sem nyugtat meg, egyrészt arra hivatkozik, hogy a *Pester Lloyd* olvasóinak zöme magyar, a lap hazai piacra dolgozik, a Lajtán túl nem olvassák, másrészt viszont arra, hogy a napilap, az irodalom és az anyanyelv ügye aligha választható külön. „Jókai nagy különbséget lát abban, hogy ő csak »megindítója« és kiadója, nem pedig felelős szerkesztője a »Neuer Freier Lloyd« című német lapnak. Értjük mi is, mi a különbség itt Magyarországon kiadó és szerkesztő közt (ámbar Angliában, a journalistika valódi hazájában, ez a megkülönböztetés ismeretlen). Nálunk kiadó alatt oly embert értenek, ki a hírlap megindításához és fönntartásához szükséges sok ezer forintot behűzza a lapba, saját nyereségére vagy veszteségére. Mi, Isten látja! nem hogy irigyelnők, hanem örülni tudunk annak, mint a gyermek, ha azt látjuk, hogy nagy tehetségű írónk, ha százezreket nem is, de tekintélyes vagyont ké-

pések szerezni az irodalomból; mert ez arra mutat, hogy nagyot haladtunk csak ötven év alatt, midőn annyi volt, mint éhenhalás, ha bármely talentomos író pennája után akart megélni. Örülünk annak, ha Jókai abban az állapotban van, hogy egy nagy politikai napilap kiadására ezeket kockáztathat. De nem örülünk annak, ha az eshetőleges áldozatot nem a magyar, hanem a német irodalom érdekében teszi. Jókai figyelmeztet arra, hogy »irodalom és politika két különböző állat.« Különböző ám, ha a politika szó nélkül folya, valami titkos néma szavazás útján. De már maga a szónoklat oly szoroson rokon az irodalommal, hogy ezen tekintetben nem lehet mondani: más a politika, s meg más az irodalom. Mennyivel nagyobb tévedés ily különböztetést tenni, mikor éppen csak hírlapról van szó, mely eminenter az irodalom körébe tartozik. Az irodalom nem csupán a poezisre szorítkozik; a teológiától a kovács-mesterségig, a tudomány, politika, társadalmi élet, kereskedés, ipar, minden az irodalomnak egy-egy ága. Egy journal pedig, mely ezeket majd mind felöleli, hogyan szűnnek meg az irodalomhoz tartozni? Egy napilap bizonyonnyal fontosabb magára a nyelv életben tartására, sőt elterjedésére nézve egy-egy könyvnel. Sőt ha Jókai figyelt volna rá, észrevette volna, hogy egy-egy angol vagy francia híresebb lap mennyire kiténik a nyelv és irodalom művelése által, midőn a tiszta, világos, erélyes és csinos styl útján is törekszik eszméinek terjesztésére; észrevette volna, mily kiváló irodalmi fontosságot tulajdonítanak írónk és közönség a journaloknak. Ezenkívül a könyv-irodalom dolgában is különösen a hírlapokban keresi a közönség az eligazodást, s ha tán Jókai kevésre becsüli is a fölvilágosult s meggyőződés-sugallta kritikát, láthatná, hogy a nevezett művelt nemzetek lapjainak kiadói és szerkesztői másképp gondolkodnak, s másképp összes olvasó közönségük is. Szóval: nem tudnám, mit nem lehetne kizárni az irodalomból, ha egy politikai napilap kiragadható belőle. Ha mindjárt csak politika lenne is benne, oda tartozik az; mennyivel inkább oly lap, melynek egy Horn a szerkesztője, ki francia iskolában lett journalistává s tudja, mi minden tartozik a politikához, s mi minden ezenkívül is egy politikai laphoz; s egy Jókai a kiadója, ki

maga nyilvánítja, hogy politikán kívül regény is lesz benne!”

A cikk érvelése nem hagy kétséget afelől, hogy a hetvenes évtizedbe éppen csak belépő magyar kritika számára a napilap olyan *irodalmi* közeget jelent, amellyel kénytelen számolni. Ma is megszívlelendő lehetne, hogy az anyanyelvi kultúrát mindenfajta kultúra alaprétégének tekintí (a politikai kultúráénak is!), amelyre azonban a legerőteljesebb hatást nem a könyv, hanem a nagyságrenddel nagyobb nyilvánosságot elérő tömegmédiium (ekkor: a politikai napilap) képes gyakorolni. A pesti német lapok ezért jelentenek az egészséges konkurencián túl egyúttal fenyegetést is a magyar nyelvű lapok számára. A tét jóval nagyobb, végső soron a nyilvánosság, és annak nyelve. A napilap másfelől a tárcarovat révén az irodalmi nyilvánosságnak is alakító tényezője, a könyvismertetések a könyvvásárló- és olvasó publikumot orientálják, míg a regénytárca, bár a szórakoztatás szolgálatában, de maga is szépirodalmi kínálattal lép elő. Az a funkció-megoszlás, amelyre Gerhard von Graevenitz mutatott rá, nevezetesen, hogy míg a könyveket ismertető tárca az autonóm irodalom rendszerének alkotóelemeire, a könyvekre irányul, és így befolyásolja a művek kanonizálódását, addig a *regénytárca* napi olvasmányt kínálva, tárcaregényként, soha nem válik a kanonizáció tárgyává, (Vö. von GRAEVENITZ, Gerhart, *Memoria und Realismus. Erzählende Literatur in der deutschen 'Bildungspresse' des 19. Jahrhunderts = Memoria. Vergessen und Erinnern*, Hg. von Anselm Haverkamp, Renate Lachmann, München, Wilhelm Fink Verlag, 1993. 298. skk. A kérdéstről bővebben: HANSÁGI Ágnes, *Lebomló médiumok – épülő archívumok: az irodalom nyilvánossága, Egy elfeledett Móricz-regény esete a Pesti Naplóval = Filológia – nyilvánosság – történetiség*, Szerk. Kelemen Pál et. al., Budapest, Ráció, 2011, 153–197.) itt is megfigyelhető. Az Ujvári által közreadott kritikáknak és könyvismertetéseknek soha nem a tárcaregény, hanem minden esetben az újságon „kívüli” médium, a *könyv* a tárgya. Akár a magyar nyelvű könyv is, de soha, egyetlen esetben sem a tárcaközlés.

A kötet első nagy egységét alkotó részben

Ujvári a *Lloyd*-lapok történetének ismertetését követően kitér a tárcának eme kettős értelmére is. A *Lloyd*-lapok Jókai-kínálatát áttekintő részt a négy legfontosabb tárcaszerző, Dux, Sturm, Silberstein és Hevesi portréja követi, majd a közölt szövegek rövid szemléje, a recepció most közreadott, és sokáig elfeledett szövegdokumentumainak ismertetése zárja le. Talán ez a rész világít rá a legélesebben arra a problémára, amellyel a 19. században még kétnyelvű kultúra jelenkori kutatója kénytelen szembesülni, de amelyet senki nem kerülhet el teljesen, aki magyar irodalomról idegen nyelven beszél vagy ír. Azok a kritikák és könyvismertetések, amelyeket Ujvári közread, mindenekelőtt a magyar kutatók számára lehetnek beszélések. A kötet számol is ezzel, amikor tulajdonképpen két közönségnek beszél, hiszen a szövegdokumentumok tartalmi ismertetése azok számára kínál megbízható áttekintést, akik nem kifejezetten Jókai-kutatóként, de tájékozódni szeretnének a német nyelvű magyar irodalomkritikáról. [Azt is szerencsésnek tartom, hogy ezt magyarul is olvashatjuk, vagyis az itt közreadott forrásanyag nem záródik ki az egyetemi oktatásból. (UJVÁRI Hedvig, *Reklám, hír és szórakoztatás mentén, A Jókai-recepció a pesti német nyelvű sajtóban 1867 után = Jókai és Jókai*, Tanulmányok, Szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Budapest, L’Harmattan–Károli Gáspár Kiadó, 2013, 55–84.)]

Ha arra a kérdésre kellene válaszolnom, számomra mi Ujvári könyvének legfőbb érdeme, akkor mindenekelőtt két pontra térnék ki. A tárcaregények táblázatos katalógusából több fontos információ is kiolvasható. Bizonyítja egyfelől azt a korábban már sejtett tényt, hogy a tárcaközlés magyar és német nyelven szinte párhuzamosan folyik, és inkább az jelenti a kivételt, ha a német fordítás jelentős késéssel indul. A regények egy idejű közreadása a pesti német lapokban a kiélezett versenyhelyzet következménye. Az előfizetésekért vívott harcban az eseményszámba menő, új Jókai-regény tárcaközléséről a pesti német lapok sem mondhattak le: a lokális szenzáció hírértéke felülírja az originalitás és a nyelv kérdését. A német nyelvű könyvmegjelenések gyakorlata megegyezik azzal, amelyet itthon a *Pesti Napló* alakít ki 1850-től kezdődő-

en: vagyis a regények tárcaközlésének lezárulása után jelenik meg a regény könyvként. A másik, és ennek nem ellentmondó felismerés, hogy Dux és Silberstein ismertetései is a magyar kritikai közegek, de mindenekelőtt a művelt közönségnek szólnak. Az általuk használt szempontrendszer és szótár lényegében nem tér el a korabeli magyar kritikáétól. Mindez annak ellenére is igaz, hogy Silberstein (Ötvös) 1881-ben a *Pester Lloyd Péter*ről szóló kritikájában magát a magyar kritikát is bírálata tárgyává teszi.

Szembeötlő azonban, hogy a kortársi Jókai-recepció térképén az itt közreadott írásokat, a sokszor nyíltan bíráló mozzanatok ellenére is minden kétséget kizáróan az „apologetikus diskurzus” szövegtörzsébe kellene sorolnunk. Amit kritikásai a *Lloyd*-lapokban a szemére hánytak, az lényegében nem különbözik „kanonikus” bírálóinak kifogásaitól: a nem mindig kordában tartott fantázia, a kompozíció gyengeségei, a pszichológiai valóság hiánya a leggyakrabban visszatérő elemek. Dux Adolf *Az aranyember* ismertetésében hosszan elemzi a Vaskapu leírását, amelyből egyértelműen kiolvasható, hogy ő maga is „realista”, „objektív” leírást várna. Jókai realizmusának a hiánya azonban elsősorban olyan problémaként jelenik meg ezekben az írásokban, amely a kritikusok elvárásaival konfrontálódva válik egyáltalán problémává. Silberstein mindenekelőtt ebben látja az okát a Jókait érő hazai támadásoknak. Jókai pesti német kritikusai számára azonban abból a tényből, hogy Jókai „nem realista”, nem következik, hogy meg kellene kérdőjelezni az író vagy műve rangját vagy értékét. Megengedve persze, hogy számolnak a regénytermés bővítésével, és azzal, hogy egy sokat író szerzőnek sem lehet minden műve kivételes remekmű.

Hevesi Lajos a *Pester Lloyd* hasábjain Jókait ötvenedik születésnapján köszöntő cikkében annak a meghatározó, elsöprő hatásnak az okaira keres magyarázatot, amelyet Jókai saját generációjára gyakorolt: „Ma már talán nem is tudjuk, miért ragadt bennünket oly szokatlanul erősen magával; valószínűleg egyszerre tűnt számunkra romantikusnak és szórakoztatónak, miközben Jósikát csak romantikusnak, Eötvöst túl elvontnak és szelleminek, Keményt túl komolynak

és historikusnak találtuk. Mindegyikük közül ő tűnhetett számunkra a legmagyarabbnak: úgy éreztük, a mi nyelvünkön írt, a mi szívünkben és szívünkhez szólt.” A *Lloyd*-lapok kritikásai a kötet tanúsága szerint osztották Hevesi véleményét, annyiban legalábbis, hogy Jókaiiban nemcsak a világhírű író, de „a magyar regény nagymesterét” látták, akit nyelvi gazdagsága, humora, karakterteremtő képessége, iróniája méltán tesz a magyar irodalom reprezentánsává a világban. Gángó Gábor utószava a következőképpen magyarázza ezt a kortársi kritikával való szembeállításban nagyon is szembeötlő, elfogadó attitűdöt: „A német–magyar publicisták belátták, hogy Jókai – mindenek előtt regényei német fordításának köszönhetően – mint a legelső nemzetközi jelentőségű magyar prózaíró az európai regénypiacon elismert helyet vívott ki magának.” Hevesi, Dux és Silberstein írásai azonban azzal is szembe-síthetnek, hogy a humor, és az a tény, hogy egy regény *szórakoztató*, nem feltétlenül és nem kizárólag csak az olvasónak tett engedményeknek, a regisztráltválnak lehet a bizonyítéka a kortársi Jókai-kritikában. A Jókai-regényeknek az a képessége, hogy felrúzzák és megnevettessék olvasójukat, a pesti német kritikákban sokkal inkább olyan érényekként tűnek fel, amelyek a szövegek esztétikai teljesítőképességének egyik fontos komponensét alkotva erősíthetik azok hatását.

HANSÁGI ÁGNES

Asa Briggs–Peter Burke, A média társadalomtörténete, Gutenbergtől az Internetig, Budapest, Napvilág, 2012, 460 p.

Asa Briggs és Peter Burke *A média társadalomtörténete* című közös kötete azt ígéri, hogy erősen szelektálva, de átfogó ismeretet nyújt az olvasónak a média társadalomtörténetéről. A szerzőpáros 460 oldalon keresztül arra vállalkozik, hogy 1450-től, vagyis a Gutenberg-féle könyvnyomtatás feltalálásától kezdve egészen napjainkig összefoglalja a média változásait és társadalmi hatását. A választott vizsgálati terep elsősorban az európai kontinens, ugyanakkor az elemzés előnyére válik a francia hagyományokat követő kitekintés távolibb földrészekre.

A szerzők azt tűzték ki célul, hogy a média történetét a média által elindított kulturális és társadalmi változásokra helyezve mutassák be. Briggs és Burke érvelésükben következetesen a média eme változásaira összpontosítanak, bár világosan érzékelhető a kettejük intellektuális érdeklődése és kíváncsisága közti különbség: Burke a társadalomtörténeti, Briggs inkább a technikatörténeti változásokra fogékony. Kitérnek az információ-ellátás, az információszórás, és az információs hálózatok növekedésének kérdésére, illetve a nyilvánosság szórakoztató funkciójára – hogy csak néhány példát említsünk a gazdag tematikából. A szerzők mindvégig a média változásaira összpontosítanak, de emellett nagy hangsúlyt fektetnek a kontinuitásra is. Már a *Bevezetőben* emlékeztetik az olvasót arra, hogy „mekkora a jelentősége a múltnak a jelenben”, vagyis, hogy az új médiumok mellett a régiek nem tűntek el, jelen vannak a társadalomban. A sajátos egymás mellett létezését a kötet jól demonstrálja: következetesen vizsgálja a történelem és a médiakutatás kapcsolatát. Ugyanakkor felhívja a nyilvánossággal foglalkozó történészek figyelmét a kommunikációelméletek és a kommunikációtechnológia jelentőségére, s arra, hogy ezeket a módszertani szempontokat építsék be érvelésükbe.

Az első három fejezet írója, Peter Burke, a kommunikáció csatornáin keresztül próbálja megragadni a média és a nyilvánosság működését. Megismerteti az olvasóval a kereskedelmi útvonalakon zajló információáramlást és a könyvnyomtatás piacának kialakulását. A szóbeli kommunikációt külön tárgyalja a kötet, mivel a kora újkori ember életében kulcsfontosságú szerepe volt a prédikációnak, pletykának, dalnak mint a tömegkommunikáció eszközeként. A Burke által vizsgált időszak folyamán a kereskedelmi szféra bővülésével az írásbeliség szerepe megerősödött. Az emberek számára nélkülözhetetlenné vált az információ, így az írás a mindennapok kitüntetett gyakorlata lett. Az írásbeliség növekedése életre hívta az írnoki szakmát. A kora újkor során kialakult médiumok és az ezekkel megjelenő új hivatások (nyomdász, újságíró, könyvár, kritikus) a média kiemelt szereplőiként természetesen megjelennek az

érvelésben, de az egyes professziók alapos bemutatására – területi okok miatt – nem került sor.

A monográfia további érénye a vizuális kommunikáció, a képes nyomtatványok szerepének hangsúlyozása. A multimédiás kommunikáció egyik fő típusát a különböző rítusok jelentették, amelyek verbális és nonverbális üzeneteket közvetítettek a publikum felé. Az olcsó előállítású nyomatok gyakran az ünnepeken jutottak el nagyközönséghez. Burke rövid esettanulmányokkal színesíti az egyes fejezeteket; az egyik legszemléletesebb példa a Keresztelő Szent János firenzei ünnepét tárgyaló szövegrész, amiben a szerző röviden értekezik a kora újkori „szárkultuszról”.

Burke a tudományos periodikákról sem feledkezik meg, bár szinte csak angol példákat említ. Az angol nyilvánosság fejlődésében a tudományos diskurzus meghatározónak bizonyult, így a tudományos kiadványok egy kicsivel talán hosszabb elemzést érdemeltek volna. A szerző a *Cenzúra* című alfejezetben együtt tárgyalja Anglia és más európai országok helyzetét. Amint közismert, Angliában 1695-ben eltörölték az előzetes cenzúrát, Franciaországban ugyanakkor radikálisan másképp alakult a helyzet. Egy abszolutista, tiltásokra épülő politikai rendszerben a sajtó eltér a parlamenti váltógazdálkodási gyakorlatot kialakító angol modelltől. A politikai rendszer működéséből fakadó különbségeket Burke jól érzékelteti a harmadik fejezetben közölt esettanulmányok segítségével.

A kötet harmadik fejezetében a kommunikációt meghatározó, kiemelkedő eseményeket és ezek nyilvánosságra gyakorolt hatását elemzi a szerző. Ezek között kimerítően tárgyalja a reformáció, a vallásháborús és a németalföldi felkelés, a puritanizmus és az angol polgári forradalom, az európai felvilágosodás, és a Francia Forradalom jelenségét és időszakát. Kijelenti, hogy „teszteli” Jürgen Habermas téziseit a nyilvánosságról, annak változásáról; itt válik tehát fontossá az előzőekben éppen csak megemlített nyilvánosság fogalma és a német szociológus munkája (HABERMAS, Jürgen, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása, Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával*

kapcsolatban, Budapest, Osiris Kiadó, 1999). Burke leszögezi, hogy szerzőtársával szembeállnak Habermas nézeteivel, ugyanakkor meglepő módon elmulasztják a nyilvánosság fogalmának és változatainak meghatározását. Pedig ez hasznos és szükséges lett volna, mert az 1962-ben megjelent szintézis főbb tézisei alapvető történeti korrekciót igényelnek. A történészek többsége elveti a gazdaságra és a polgárságra alapozott fejlődélméletet, a nyilvánosság fogalmát kitágítja, és szembeáll a gazdaságra alapozott marxista történelemszemlélettel. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a nyilvánoságtörténettel foglalkozó szakemberek a valóságtól elrugaszkodottnak, ideáltipikusnak nevezik a habermasi modellt (MÁTAY MÓNICA, *Történészek Habermasról = Szociológiai Figyelő*, 1999, 1–2, 162–172.). Burke-éknél a habermasi értelmezés és kritikai megközelítések áttekintése kissé rövidre sikerült. Burke csupán annyit jegyez meg, hogy a német szociológus alapvetéseit alapjaiban megingatták a 20. századi történelmi események, és a könyvben csupán utalás található a Habermas munkája körül kialakult tereblyes vitára.

A kötet másik részét a gazdaságtörténész, Asa Briggs jegyzi. Ezekből a fejezetekből megtudhatjuk, hogy az ipari forradalom, a közlekedés forradalma és a kommunikáció forradalma – saját működési mechanizmusaiikkal együtt – egy nagy folyamat egyes, de egymással összefüggő részei. A történész a technikatörténet szemszögéből kívánja bemutatni a média fejlődéséhez szükséges vívmányokat, a gőzgépet, vasutat, távíró, és más kommunikációs vívmányokat. Briggs részletesen, jól összefoglalja a különböző gépek kialakulásának történetét, amelyek – ahogyan mondja – „jóval a tranzisztor feltalálása előtt előkészítették a huszadik század médiaforradalmát”. A leírások időnként igen részletesek, és nyilvánvalóan támaszkodnak a szerző korábbi munkásságára. Briggs egy korábbi művében feldolgozta Karl Marx életútját, s jelen munkájában is felhasználja ennek eredményeit. Marx alakján keresztül próbálja bemutatni, hogy a 19. században hogyan használták a hétköznapiakban a különböző médiumokat, ezek hogyan hatottak az emberek életére és gon-

dolkodására. Marx és Engels világát még a könyvek és a folyóiratok uralták, ugyanakkor felismerték a kommunikációtechnikai innovációk jelentőségét, és Marx, kortársaihoz hasonlóan, azt a nézetet vallotta, hogy a média átforgalmazása a távíró feltalálásával vette kezdetét.

A szerző által „szentháromságnak” titulált „információ, oktatás, szórakozás” szerepét, médiában kialakult összekapcsolódását fejtegeti a hatodik fejezetben. Briggs írásának nagy előnye, hogy naprakésszé tette a könyvet. Megismerhetjük az Apple és a Microsoft kialakulását, sőt a teljesen újraírt nyolcadik fejezetben bemelegszik a cybertérbe is, amelyről fogalomtörténeti magyarázatot kapunk. (Az új magyar kiadás a 2009-es angol verzió fordítása, amely változatban a szerzők radikálisan átdolgozták például az említett nyolcadik fejezetet.) A könyv nagy érdeme, hogy kronológiát és tájékoztató irodalmat közöl, ami – ahogyan a szerzők is megjegyzik – igen szelektív, egyéni választásokon alapszik, de az érdeklődő olvasót eligazítja a megjelent szakirodalomban.

A média társadalomtörténetét egyetlen monográfiában lehetetlen bemutatni, ezzel a szerzők is tisztában vannak. Munkájukban igyekeznek felhívni a figyelmet a médiatörténet kitüntetett fordulópontjaira, és azok képi, szöveges értelmezésére. A társadalom és kultúra kapcsolatán keresztül, szemléletes példákkal elemezik a média, médiumok hatását. Briggs és Burke nem ítélik meg, olvasóikra hagyják, hogy megalkossák saját véleményüket a média társadalomtörténetéről.

TRÄDLER HENRIETTA

Kleistenitz Tibor, A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932), Budapest, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató, 2013, 310, XLII p.

„Jöjjön el a földön is a **Te országod!**” – ezzel a mondattal zárul Prohászka Ottokár *Diadalmas világnézet* című írása. A későbbi székesfehérvári püspök 1903-ban megjelent könyvében a katolicizmus saját korához való viszonyának újraértelmezésére tesz kísérletet, s bár magyarországi egyházi vezető társaihoz képest kifeje-

zeten nyitott álláspontot képvisel a korszak modernségével szemben, az alapviszonyt – miként azt művének címválasztása is mutatja – olyan harcként fogja fel, melyben az egyik fél szűkségszerűen elbukik, míg a másik (adott esetben a katolicizmus világnézete) győzedelmeskedik. A 19–20. század fordulója és a 20. század elejének magyarországi szellemi és kulturális életét tekintve azonban közel sem volt ennyire egyértelmű a küzdelem végkimenetele, sőt még a küzdő felek harcállásainak helyzete is folyamatosan változott, de egyre nyilvánvalóbb tényné vált: a katolikus egyház nemcsak a lelkek feletti hatalmát veszítette el, de evilági befolyása társadalmi élet más területein is lényegesen csökkent. Viszont a 19. század utolsó harmadában a világegyházban és valamivel később Magyarországon bekövetkező katolikus reneszánsz, amely tulajdonképpen az egyház evilági dolgokban történő fokozott aktivitását jelentette, lényegében a fentebb jelzett ideológiai kontextusban (bár esetenként nagyon is földi célokért) bontakozott ki, s visszahatás volt a század gondolkodás-, politika-, társadalom- és kultúrtörténeti fejleményeire. S habár a katolikus újjászületés a modernség ellenhatásaként jött létre, mégis bizonyos területeken a korabeli katolicizmus modernizálódását eredményezte, így tulajdonképpen paradox jelenségről van szó, ugyanis „[c]éljait tekintve a társadalmi és politikai katolicizmus egyértelműen antimodernista volt, de modern eszközökre, egyesületekre, pártokra, újságokra volt szüksége ahhoz, hogy antimodernista céljait megvalósíthassa.” (DELGADO, Mariano, *Elhúzódo búcsú a kereszténység középkori formájától, avagy a katolicizmus nehézségei a modernséggel = Pannonhalmi Szemle*, 2004/1, 42.)

Amikor tehát Klesitenitz Tibor a magyarországi katolikus sajtómozgalom szűk félévszázados történetének feldolgozására vállalkozik, akkor valójában igen komplex történeti problémahalmaz kutatását kell magára vállalnia, nem beszélve arról, hogy a vonatkozó dokumentumok a nyomtatott sajtó megjelent lapszámaitól a sajtó- és a mozgalomtörténet alakulásának hátterét megvilágító állami és egyházi levéltári anyagokig teljességükben eddig feldolgozatla-

nok voltak, a szerzőnek tehát alaputatást kellett végeznie ahhoz, hogy monográfiáját megírhatta. Az elkészült munka viszont figyelemre méltóan gazdag forrásanyagra építve a magyar és a nemzetközi sajtótörténeti szakirodalmat termékenyen felhasználva, esetenként korrigálva tárgyalja az 1896 és 1932 közötti magyarországi katolikus sajtómozgalom történetét.

Monográfiájában Kleistenitz szakít azzal az úgynevezett „szekularizációs hipotézissel”, amely a felvilágosodás utáni időszakban az egyházak és a vallásosság társadalmi jelentőségének marginalizálódását regisztrálta, s ennek következtében a történettudományi kutatásokban is periferikus helyzet biztosított az egyháztörténet számára. Kutatásainak eredményét feldolgozó munkájában ezzel szemben ahhoz a nyolcvanas évek óta megerősödő historiográfiai vonulathoz csatlakozik, mely az egyháztörténeti kutatások eredményeként a társadalomtörténet egészére érvényes új kérdésfeltevések megfogalmazására törekszik. „Az újabb eredmények szerint – írja Kleistenitz Tibor – ez a jelenség valójában kétirányú folyamat volt: egyrészt valóban megszűnt a vallásosság általános társadalomszervező ereje, azonban ezzel párhuzamosan megjelentek a vallásos világnézet és az egyházak érdekeit képviselő erők is. A modernitás kihívásaira a XIX. század folyamán a felekezetek önmaguk újjászervezésével, ellenkultúra és ellentársadalmak kiépítésével reagáltak. A szekularizáció az újabb felfogás szerint nem egydimenziós lineáris folyamatként, hanem ciklikus hullámmozgásként képzelhető el, amelyet a laicizálódási és az egyházasodási tényezők gyengülésének és erősödésének változása határoz meg.”

A kiegyezés utáni magyarországi helyzetre ez a megállapítás mindenképpen igaz, mert – miként Kleistenitz is kiemeli – a katolikus egyház és a magyar állam viszonya a dualizmus korában is kiegyensúlyozott maradt, a kilencvenes évek folyamán a kifejezetten felekezeti alapon szerveződő politikai katolicizmus az úgynevezett egyházügyi törvények után mégis megerősödött, s ellenzéki pártként lépett be a korabeli politikai életbe, s ennek a politikai katolicizmusnak lett eszköze a politikai küzdelmek során a nyomtatott sajtó. A magyarországi katolikus

sajtó azonban az aktuálpolitikai célokon túl, s a katolikus politikai identitás megerősítése mellett az egyházhoz való kötődést is szolgálta, s mint ilyen általában a világnézeti küzdelem, a „destruktív sajtó” elleni harc eszköze is volt. Mindez viszont csak akkor járhatott eredményre, ha megfelelő intézményhálózat biztosította a katolikus lapok megjelenésének szellemi és pénzügyi hátterét.

Klestenitz Tibor a vizsgált jelenség történetét kronologikus rendben, de probléma-érzékenyen tárgyaló könyve pontosan érzékelteti azt a bonyolult érdekháló és ellentétrendszer, melyben a katolikus sajtómozgalom az 1890-es évektől kezdve alakult, s amely vagy segítette, vagy éppen gátolta annak kibontakozását. Elvileg a katolikus egyház szervezeti kiépítettségének biztos hátteret kellett volna adnia a mozgalom számára, azonban a különböző érdekek több területen is ütköztek. Más volt a püspöki kar érdeke egy-egy akció, főként az egyházi lapok anyagi dotációja kapcsán, mint az alsópapságé, de szembe kerültek egymással a klerikusok és a laikusok is, különösen, amikor a katolikus lapok támogatásáról volt szó, s a mozgalom irányítóinak szembe kellett nézni a katolikus társadalmon vallási közönségével, s azzal a ténnyel, hogy körükben is népszerűbbek voltak a liberális, mint a kissé mindig belterjes, klerikális szemléletű egyházi lapok. Mai nézőpontból tekintve igen különös az az eszköztár, amivel a korabeli papság igyekezett híveit az egyházi sajtó anyagi támogatására és olvasására bírni. Klestenitz könyvéből kiderül például az is, hogy a századfordulón a fő ellenségnek tartott liberális és baloldali sajtó olvasása is a meggyónandó bűnök közé tartozott. A napilapok aktuálpolitikai irányát tekintve azonban szembekerült egymással a kormányzathoz alapvetően lojális felsópapság és a Szabadelvű Párt ellenzékéeként konzervatív elveket valló Katolikus Néppárt is. Már ekkor, de az 1920-as években más politikai keretek között is ez a feszültség tartotta napirenden a pártoktól független katolikus sajtó ügyét. Ellentét feszült felekezeti alapon a katolikusok és a protestánsok között is, melyet azonban árnyalt az a tény, hogy mind az első világháború előtt, mind a két

világháború között az államhatalomban a protestánsok jóval nagyobb arányban képviseltették magukat. Ezt az ellentétet csak időlegesen sikerült feloldani a világháború alatt, amikor a Központi Sajtóvállalat keretei között megvalósult a felekezeti összefogás, melynek célja a „keresztény magyarság” ellenségével (a sajtó területén ez továbbra is a hitetlenséget terjesztő „zsidó” sajtót jelentette) szembeni közös fellépés volt, majd 1919 után, amikor az öszirózsás forradalmat és a Tanácsköztársaságot követően berendezkedő „keresztény kurzus” a Keresztény Nemzeti Egység Pártban egyesítette a katolikus és protestáns politikai erőket. A holland mintára hivatkozó pragmatikus politikai szövetség azonban ekkor is csak viszonylag rövid ideig mutatkozott életképesnek.

Klestenitz a katolikus sajtómozgalom történetét feldolgozó monográfiáját lényegében intézménytörténetként írja meg, melynek tagolását a mozgalomnak hátteret és keretet adó intézmények (az Országos Pázmány Egyesület, a Katolikus Sajtóegyesület, a Mária Kongregáció, a Sajtóhölgybizottság, valamint a Központi Sajtóvállalat) működésének leírása jelenti. A mozgalomtörténet azonban abból fakadóan, hogy a sajtó mindig is érzékenyen reagál a társadalmi, politikai és gazdasági változásokra, tükrözi a vizsgált fél évszázad magyar történelmét, s különösen élesen világít rá az adott korszak meghatározó társadalmi-politikai jelenségeire. Két példát kiragadva: a nőemancipáció és a magyarországi zsidóság kérdése sajátos fénytörésben tűnik fel a katolikus sajtómozgalom történetében. A feminizmus mint a századfordulón világszerte, s egy idő után Magyarországon is megerősödő mozgalom képviselői a hagyományos nőszerepekkel szemben a nők jogainak és közéleti szerepvállalásának a lehetőségéért küzdöttek, s a feminizmus mint téma nem hiányozott a katolikus lapok hasábjairól sem, azonban jellemzően konzervatív nézőpontból ábrázolódik (megjegyzendő: más lapoknál, például a Szabadelvű Pártból újjászervezett Munkapárthoz kötődő *Magyar Figyelő*ben sincs ez másként), s az emancipációval szemben a tradicionális nőszerep, a keresztény családanya alakja helyeződik a középpontba. Látszólag ellentmond en-

nek a Sajtóhölgybizottság szervezése, melynek keretén belül katolikus nők végezték az egyházi lapok terjesztését és agitációját. Kleistenitz megjegyzi azonban: „A katolicizmus apostoli missziójába viszont általában jól beleillett a nő közéleti szereplése, hiszen ez megmutatta, hogy a katolikus értékek követése megoldást jelenthet az emancipáció kérdésére is.”

Mivel a katolikus megújulás nálunk is alapvetően ideológiai harc keretein belül zajlott, ezért a katolikus sajtó első számú ellenfele lényegében a vizsgált korszakban végig a katolikus-keresztény világnézetet megkérdőjelező ideológiát képviselő sajtó volt. A korabeli katolikus média – bár voltak árnyalatnyi különbségek a meghatározó egyéniségeknek beállítottságát tekintve – alapvetően konzervatív és antiliberalis volt, legnagyobb küzdelmet a baloldali sajtóorgánumokkal vívta. Az ellenfél megnevezésében használt „destruktív” jelző azonban egyet jelentett a „zsidó szellemiséggel”, s ez a századforduló katolikus reneszánszának legnagyobb, s aligha menthető teherterele. Nevezetesen az antiszemitizmus, ami ugyanúgy jellemző volt Prohászka, mint a történet másik, s szerepét tekintve legjelentősebb hősére, Bangha Bélára, akinek álláspontját aligha teszi elfogadhatóbbá (megjegyzem: Kleistenitz sem törekszik erre) az, hogy saját zsidósághoz való viszonyát nem antiszemitának, hanem a zsidó szellemiség „elkereszténytelenítő” hatását ellensúlyozni törekvő „aszemizmusnak” nevezte. A magam részéről tennék egy kérdőjelet ahhoz a minősítéshez is, amely szerint Görcsöni Dénes (a Görcsöni Dénes álnév egyébként Friedreich Istvánt rejti) „az egyik legtehetségesebbnek tartott katolikus újságíró” lett volna. Görcsöni – akitől újságíróként általában nem állt távol az antiszemitizmus – volt például az első, aki Ady költszetének recepcióját összekapcsolta a zsidóság bírálatával, s a Nyugat megjelenése után az új irodalom képviselőinek és támogatóinak kvázi jogi felelősségre vonását követelte: „Büntárs és cinkos mindaz, aki e munkához dicsérlettel vagy pártfogással vagy gáncsolás elmulasztásával hozzájárul s ne beszéljünk addig államiságról, nemzeti öntudatról s egyéb ily hangzatos szellemi javokról, amíg büntetlenül vághatja

fejünkhöz a legsértőbb rágalmakat minden tántorgó kocsmatöltelék.”

Mindez azonban csak apróság annak a munkának a nagyságához és jelentőségéhez képest, melyet Kleistenitz Tibor a magyarországi katolikus sajtómozgalom első ötven évének történetét feldolgozó monográfiájának keretei között elvégzett. Mindazonáltal a terjedelmes mű több szempontból is csak a megkezdett munka első állomását jelenti. Ezt jelzi a határdátumok kijelölése is: 1896 az Országos Pázmány Egyesület létrejöttének éve, melyhez a szerző a katolikus sajtómozgalom kezdetét köti, a záró dátum viszont 1932, az Actio Catholica megalakítása, mellyel a szerző feltevése szerint a mozgalom története új szakaszába lépett, de le nem zárult. Az 1932 utáni korszak feldolgozása tehát még elvégzendő feladat. A 2013-ban megjelent könyv pontosan feltárja és leírja a katolikus sajtó történetének gazdasági, politikai, egyháztörténeti és intézményi hátterét, valamint a létrejött intézményeket irányító személyek kapcsolati hálózatát, s ezzel megalapozza a korabeli katolikus napilapok és folyóiratok további kutatását. Ehhez is segítséget nyújtanak a könyv végén függeléként közölt összefoglaló táblázatok.

SZÉNÁSI ZOLTÁN

Lengyel András, A mindennapok szemüvegkészítői, Sajtótörténeti tanulmányok, Budapest, Nap Kiadó, 2013, 383 p.

Lengyel András könyvének egyik fő állítása szerint „a média veszélyes üzem”. Ezt igyekszik alátámasztani tanulmányaival, melyek alapos filológiai munkára épülnek. A 20. század fordulójának neves hírlapjait és sajtóvállalkozásait veszi közelebbről is szemügyre, elemezve az újságírást, az irodalom és nem utolsósorban a politika, valamint az üzleti érdek összefonódásait. Párbeszédet nyit a kommunikációval foglalkozó szakemberek, a marketing-stratégiákat elemzők, a sajtótörténészek és az irodalomtörténészek között. Azért is fontos ez utóbbit kiemelnünk, mert Lengyel kötetének talán egyik legfőbb tanulsága, hogy annak, aki a korszak irodalmát – a „kanonizált” szereplőkkel egyetemben – kutatja,

érdemes nyitottabban gondolkodnia. Nemcsak filológiai adatok után szükséges tehát nyomozni, hanem a különböző kommunikációs, marketing- és reklámstratégiákkal is célszerű megismerkedni, valamint a korabeli újságíró-gyakorlat mindennapjait megvizsgálni. Életidegen ugyanis az a kép, ami még mindig él mind a nagyközönség, mind az irodalmár szakma tudatában a(z első) nyugatos nemzedék alkotóiról. Főként Kosztolányi Dezső példáján lehet érzékeltetni a problémát: mielőtt a kritikai kiadás forrásfőltáró munkálatai elindultak volna, sokan úgy vélték, Kosztolányi csak néhány irodalmi folyóiratnak küldött írásokat, illetve mindössze pár száz cikket közölt napilapokban a megélhetés miatt. A filológiai munkák azonban bizonyították: megközelítőleg 358 lapban közölt szöveget, több újságnál volt belső munkatárs, így számos vezércikket és szerkesztőségi anyagot írt, valamint – a szövegváltozatokkal együtt – összesen tízezer fölöttire tehető az egyes sajtóorgánumokban megjelent munkáinak száma. Tehát nem időnként napilapoknál is dolgozni kényszerülő szépíró volt, hanem a szakmáját alaposan ismerő, annak lépcsőfokait végigjáró, profi újságíró.

Mielőtt azonban előreszaladnánk a Kosztolányival foglalkozó tanulmányok ismertetéséhez, érdemes a kötetnek azokat megelőző szövegeiről szólnunk. Előszavában Lengyel András főltárja hipotézisét, miszerint a média valóságformáló (és -konstruáló) erő, azaz hatalmi tényező, amely a tömegek befolyásolásán keresztül éri el célját. A „hír” objektivitását megkérdőjelezi, hiszen már maga a szelektálás, a hangsúlyok elhelyezése is orientál. A „manipulátori” szerepet az újságírókra és a médiatulajdonosokra egyaránt ráosztja, nem feledkezve meg arról, hogy az előbbi mégiscsak inkább eszköz az utóbbi kezében. Azzal, hogy az újságírók – az esetek többségében – névvel is vállalják cikkeiket, a felelősségben is osztoznak. A névtelen cikkek felelőssége azonban már nehezebb kérdés, és komoly etikai vonzattal bír. Mindez azért válik érdekessé, mert tudjuk: a 19–20. század fordulóján alkotó írók jelentős része újságíróként kereste kenyerét. Szépírói munkásságuk megítélése, kanonizációs pozíciójuk erősödhet, vagy épp megrendülhet, ha a média gépezetében megvalósult, nem egy-

szer politikai szerepüket alaposabban is föltérképezzük.

Az első tanulmány Cholnoky Viktor vezércikkeit elemzi. Lengyel már ebben fölveti: a kanonizáció „mindig irodalmon kívüli eszközökkel és megfontolásokból zajlik”, a „kanonizálók” pedig csak egy adott szövegkorpusz ismeretében nyilatkoznak, megfélekezve például Cholnoky publicisztikájának egyéb teljesítményeiről. A vezércikkek írása szükségképpen magába foglalja a politizálást, tehát – akárcsak Kosztolányinál – ezúttal is egy (ismerethiányból fakadóan, vagy épp „problémakerülésből”) idealizált íróemberről derül ki: nem a Parnasszuson, hanem a hétköznapokban élt, s még a politikáról és a közéletéről is megfogalmazta véleményét. A tanulmány tárgya *A Nap* című bulvárlap 21 vezércikke, melyek mindegyikét névvel jegyezte Cholnoky. Lengyel több ízben is megjegyzi: az éppen tárgyalt lap története, illetve a releváns sajtótörténeti fejezet, valamint az adott író életrajza nincs megírva. Folyamatosan szembesíti az olvasót a szomorú valósággal: az elmúlt évtizedekben rengeteg filológiai munka maradt el, ezekkel a mai napig adós a tudomány. Nemcsak Cholnokynak nincs nagyobb terjedelmű, a korszakot is bemutató (s ezzel együtt a kor sajtóviszonyait is föltáró) életrajza, hanem a nagy nyugatos húzóneveknek sem. A bibliográfiák terén hasonló a helyzet: ismerjük a Babits-bibliográfiát, ám hol van a többieké? Ezekből ugyanis fény derülne arra a kiterjedt tevékenységre, amit 20. század eleji írónk az újságírás és -szerkesztés terén végeztek. Lengyel kitér arra is, hogy Cholnoky idővel *A Hétnak* ugyancsak munkatársa lett, azaz két különböző irányultságú médiumnak dolgozott egyszerre. Akadnak irodalmárok, akik szerint „közhely”, hogy a korszak írói – politikai értelemben – jobbra is, balra is írták cikkeiket, mégis azzal szembesülünk: mind a szakmai, mind a szélesebb közvélemény szereti klikkekhez kötni ezeket az alkotókat, kategóriákba sorolni munkásságukat, és „elvtelennak” minősíteni azt, aki önállóságra, függetlenségre tör. E sorok írója fontosnak tartja e „közhely” folyamatos hangsúlyozását, emellett egyetért Lengyel Andrással abban, hogy mindezt filológiai adatokkal alátámasztva prezentálja.

Az elemzések egyúttal arra is rámutatnak: Cholnokyt nem csak a valahová tartozás nem érdekelte, de még az sem, hogy *mások* milyen klikkekben, pontosabban milyen pártpolitikai kötelékben szerepelnek. „Cholnoky mindent és mindenkit bírál, a mai konzervatív és progresszív kánon politikusait egyaránt” – hangsúlyozza Lengyel. Tisza Istvánt ugyanúgy kritizálta, mint a Társadalomtudományi Társaság Jászi Oszkárját. „Nemzeti” politikát akart, miközben a szociáldemokrata Vázsonyi Vilmost tartotta a „kiteljesedő demokrácia politikusának”. Ám még Lengyel András számára is zavarónak tűnik ez a sok ellentmondás. A kérdések megválaszolásához Cholnoky szociokulturális hátterének, illetve karakertípusának föltárását hívja segítségül. Egyet lehet érteni azzal a meglátással, miszerint az *ember* megértésén keresztül vezet az út a nyilatkozatok megértéséhez. Ugyanakkor – más tanulmányok esetében is ezt tapasztaljuk – Lengyel András saját perspektívájából tekint „le” az elemzett karakterre: nem az empátiás viszonyulást, sokkal inkább az utókor perspektívájának tagadhatatlan többlettudását kéri számon a tárgyalt szerzőkön. Több ízben éppen naivitásukat említi „föbünként”. Vajon a 20. század első időszakában élőknek tudniuk kellett volna, miként alakul a történelem? Honnan sejtette volna akkoriban bárki is, hogy a marxizmus tanai olyan utat futnak be, mint amelyet befutottak napjainkig? Honnan láthatták volna előre, hogy a tudomány ideológiakritikai módszerekkel majd élni? Honnan gondolhatták volna, hogy hiedelmeik egy részéről idővel majd bebizonyítják, hogy azok pusztán „konstrukciók”? Ám Cholnoky, amire tudott, arra érzékenyen reagált annak ellenére, hogy – mint Lengyel írja – „egy premodern, patriarchális társadalom »úri« logikájából” indult ki. Igaz persze, hogy a tudománynak nem kell szükségképpen megértőnek és empatikusnak lennie. Az irodalom tudománya azonban, mint a másik fél gondolatainak megértésére tett kísérlet, mégiscsak megkívánná – a kritikus mellett – az elfogadó attitűdöt is.

A kötet következő tanulmánya *A Hét* című folyóirat *Toll és Tör* rovatát veszi górcső alá. A cikksorozat érdekessége, hogy polemizál

jellegével a hazai publicisztika új műfajait gazdagította. Ebben a rovatban a *Nyugattól* kezdve a Magyar Tudományos Akadémiáig mindent és mindenkit bíráltak a lap munkatársai. Lengyel kísérletet tesz arra, hogy azonosítsa a pusztán piktogramokkal jelzett szövegek szerzőit. Ahhoz, hogy komolyabb sikerrel járjon, túl sok elmentmondásba botlik. Több piktogram is fedheti ugyanazt az író, valamint több munkatárs is használhatott azonos jelet. Az esélyes jelöltek között mindenesetre nagyobb nevek is előfordulnak: a már tárgyalt Cholnokyn túl a főszerkesztő Kiss József, Kárpáti Aurél, Kóbor Tamás, Kosztolányi Dezső, Szini Gyula, illetve Lovik Károly is belső munkatárs volt ebben az időszakban.

Lengyel András *A „bűn” elbeszélhetősége* címet viselő írása a New York Kávéház társtudalajdonosi szerepéről elhíresült Tarján Vilmos riporter működésére irányítja a figyelmet. Tarján munkásságával meglehetősen keveset foglalkoznak, pedig személye és tevékenysége a 20. század elejének irodalomtörténeti kérdéseivel hozható összefüggésbe. Tarján klasszikus műfaja a bűnügyi riport volt. Egyik nevezetes eset, amit megírt, és aminek – saját állítása szerint – még a nyomozásában is komoly szerepet vállalt, Málnás Elza ügye volt. A mosogatólányként induló kitarított „úrino” – aki az osztrák bútorgyáros, Schmidt Miksa szeretője volt – cselédje és annak társa, egy nincstelen péklegény gyilkolta meg. Tarján *Az Est* számára írta meg az anyagot, azonban a történet az összes lapban olvasható volt. E ponton érdemes kiegészíteni Lengyel elemzését egy adalékkal: Kosztolányi Dezső ugyancsak írt Málnás Elzáról, kétszer is. *A Világ* című napilapban tudósított az ítélethirdetésről (KOSZTOLÁNYI Dezső, *A halál óráján, Két gyilkos portréja = Világ*, 1914. máj. 31., 7–8.), *A Hét* hasábjain pedig a temetésről számolt be (KOSZTOLÁNYI Dezső, *A tót maîtresse = A Hét*, 1914. jan. 18., 33–34.). Tarján és Kosztolányi cikkei között azonban lényegi különbség. Míg Kosztolányi szépírói eszközökkel (szinte líraian) szól az esetről, illetve lélektanilag igyekszik elemezni a történeteket, addig Tarján hideg tárgyilagossággal mutatja be még a holttest kinézetét is, valamint a fölfedező izgalmaival ered a rejtély

nyomába. Érdekes Lengyel „pszichologizálása” ebben a fejezetben: a bűnügyi riportot a népléktan szükségleges kellékeként állítja be, valamint a(z) (freudi–jung) értelemben vett) árnyék(-én) tartományába soroltak kimondásaként. Többek között a jungi pszichológiában fogalmazódik meg – ami szubkultúránknak is részévé vált –, hogy az elfojtott tartomány „megbosszulja” magát, ha sokáig megtagadják. Már Stevenson bestsellere, a *Dr. Jekyll és Mr. Hyde különös esete* is arra „játszott rá”, hogy az el nem fogadott személyiségrés felszínre tör, és korlátlan rombolásba kezd. Ahogy az egyén, úgy a társadalom szintjén ugyancsak működnek e lélektani folyamatok. Lengyel tehát a bűnügyi riport műfajában látja meg az elfojtott energiák lehetséges kiáramlási csatornáját. Mindezzel egyet is érthetünk, ám azon fölvetése megkérdőjelezhető, miszerint számon kéri Tarjánon a tények értelmezését. Egy riporternek – véleményem szerint – nem feladata az értelmezés, hanem csak a tudósítás. Amennyiben értelmezésre vállalkozik, egyfelől meghaladja az újságműfaj kereteit (terjedelmileg is), másfelől sérül az objektivitás kívánalma. Eleve a tények közlésének sorrendje, az esetleges hangsúlyok elhelyezése is veszélyeket rejt magában (mert manipulatívív lehet), ám az értelmező kommentárok még inkább orientálhatják az olvasót abba az irányba, amit a cikkíró „megfelelőnek” tart. Lengyel állításával ellentétben e sorok írója úgy gondolja, hogy nem a „magukra hagyott” tények lehetnek veszélyesek, hanem az adott szempont szerint értelmezettek. Ha mindenáron értelmezve kívánjuk előadni a „tényeket”, akkor az olvasókat nem tekintjük felnőttnek, hanem olyan tömegként azonosítjuk őket, akik „vezetésre” szorulnak, tehát: befolyásolhatók, nem pedig önállóan gondolkodó, döntésképes emberek. Természetesen akadnak sokan, akik valóban befolyásolhatók, így a média „veszélyessége”, azaz manipulatív eszközeinek hatásossága éppen nekik köszönhetően érvényesülhet. Ezen kívül Lengyel András ismételt hiányolja a 21. századi perspektívát a száz esztendővel korábbi gondolkodásmód megrajzolásánál. Például Tarján „tótozását” is főlemlegeti, amikor a riporter Málnás Elza származására utal cikkében. A nemzetiségi politika és az ehhez

kapcsolódó közbeszéd – jól tudjuk – egészen más volt akkor, mint napjainkban. Két világháború és számos nemzetközi konfliktus után eltérő konnotációval bír, ha valakinek a származására utalnak egy újságcikkben, mint amit mindez jelentett a 20. század elején. Tarján Vilmost nem célszerű elmarasztalni azért, mert – napjaink fölfogása alapján – nem „píszí” (political correct) a beszédmódja.

Külön tanulmányban foglalkozik a kötet a *Pesti Napló* című napilappal. Utóbbi nemcsak nagy példányszáma és a korban betöltött jelentős szerepe miatt fontos, hanem szerzőinek, valamint – ezzel szoros összefüggésben – irodalmi tevékenységének köszönhetően is. Hatvány Lajos lényegében a *Nyugat* egy részét kívánta átmenteni a napilaphoz (1917 januárjában vásárolta meg a lapot), méghozzá egy ideig sikerrel, ám a történelem menete sajnálatos módon közbeszölt. Lengyel András részletesen bemutatja, hogyan alakult a lap tulajdonlásának kérdése, valamint a nyugatos szerzők életrajzához is adalékokkal szolgál. Ady, Babits, Gábor Andor, Karinthy, Kosztolányi, Kaffka Margit, Lendvai István, Szép Ernő, Tóth Árpád egyaránt munkatársai voltak a lapnak. Érdemes megjegyeznünk, hogy olyan nevek szerepelnek itt együtt – és más sajtóorgánumnoknál is –, akik a forradalmakat követően egymással ellenséges fórumokon bukkantak föl újra. E ponton utalnék arra is, hogy Kosztolányi Dezső éppen a *Pesti Napló* hasábjain, 1919. május 8-án közli azt a vezércikkét, amit a Tanácsköztársaság időszakában a népbiztos Lukács György kiemel, és nacionalistának bélyegez, igazolván azon állítását, miszerint a sajtómunkások „kártékonyak” a kiépítendő rendszer számára (ARANY Zsuzsanna, *„Lucifernek is neveztek...” Kosztolányi Dezső befogadástörténetének ideológiai vetületei = A kultúra átváltozásai, Kép, zene, szöveg*, Jeney Éva, Szegedy-Maszák Mihály (szerk.), Budapest, Balassi, 2006, 164–208.).

Lengyel András részletesen beszámol a szerkesztőség működéséről, illetve a korszerű munkakörülményekről is. Mindebből arra lehet következtetni, hogy anyagi megbecsülésben éltek az itt dolgozó újságírók. Kosztolányi későbbi magatartásának megértéséhez szintén közelebb

vihet a körülmények ismerete: amikor valaki, aki az egyik legsikeresebb napilap munkatársa lehet (ahol nemcsak írói ambícióit elégítheti ki, de még anyagilag is viszonylagos jólétben élhet), egyik napról a másikra munkanélkülivé lesz (a Tanácsköztársaság idején), majd – a nélkülözés hónapjait követően – jelentkezik egy jól fizető sajtóorgánumban (az *Új Nemzedék*), és munkát ajánl neki, akkor azt nehezebben tudja visszautasítani. Árnyaltabban látható a *Pardon*-probléma is, ha tudjuk: a forradalmakat megelőzően kifejezetten sikeres, „amerikai” típusú cég vezető munkatársa volt Kosztolányi. Lengyel András arra is kitér, hogy „közös helyiségben dolgozhatott Kosztolányi és Karinthy”, ám mindezt – forrás híján – csak feltételezi. E valószínűsítést a korabeli sajtó megerősíti. A *Színházi Élet* hasábjain több anekdota is napvilágot látott, melyek a *Pesti Napló* szerkesztőségében töltött időszakot elevenítik föl, igazolván Karinthy és Kosztolányi szoros barátságát. 1918. március 31-én például a következőket közölte a színházi hetilap: „Sok történet szól arról a szerkesztőségi szobáról, ahol Farkas Imre, Harsányi Zsolt, Karinthy Frigyes és Kosztolányi Dezső dolgoznak együtt. Itt szoktak lefolyni a magyar zsmnaliszta-élet legmulatóságabb ugratásai és tréfái.” ([Szerző nélkül], *A töltőtoll = Színházi Élet*, 1918. márc. 31. 15., ápr. 7., 45.)

Lengyel András azonban nemcsak a *Pesti Napló* tartalmi kérdéseiről beszél, illetve a munkatársak szerepéről, hanem az egész vállalkozásról is: reklámról, marketingről és „melléküzemágakról”. Utóbbiak közé tartozott például a szerkesztőségi épület kirakatainak reklám-célokra való felhasználása. Háborús tematikájú riportfotókat mutattak be, képzőművészeti alkotásokat, valamint olyan könyveket propagáltak, amelyek saját könyvkereskedésükben voltak kaphatók, sőt annak a Pallasnak a kiadványai voltak, amely ugyancsak a Hatvány–Deutsch-cég tulajdonában volt. Mindezek ismeretében válik igazán érthetővé, hogy azok a szépírók, akik napilapoknak dolgoztak, a mai világban inkább a versenyszféra alkalmazottainak hajszoltabb életmódját folytatták – kiegészítve a kávéházba járással mint a közösségi életterben való részvétellel –, nem pedig csendes visszavonultság-

ban élő elmélkedők voltak. Kosztolányi és Karinthy labbeli erős pozícióját jelzi az *Esztendő* című folyóirat szerkesztésében betöltött szerep. A *Pesti Napló*nak mint céznek a könyvkiadásban kívüli másik jelentős irodalmi vállalkozása volt a havi folyóirat. Sajnos, a Tanácsköztársaság kikiáltása véget vetett a jól menő vállalkozásnak, ám Lengyel Andrásról a megszűnés konkrét részleteit már nem ismerjük meg.

Külön érdemes szólnunk a Kosztolányi-blokkról, amely hangsúlyos szerepet kap a kötetben. Négy tanulmány is foglalkozik Kosztolányi Dezsőnek az *Új Nemzedék*nél töltött időszakával. A korszak irodalmát ismerők számára ma már köztudott – nem utolsósorban Lengyel András tanulmányainak köszönhetően –, hogy Kosztolányi 1919 és 1921 között a *Pardon* rovat vezetője volt, amelyben névtelenül jelentek meg többek között antikommunista, antiszemita, irredenta és szabadkőműves-ellenes cikkek. Lengyel András fölteszi az alapkérdést: vajon mely cikkeket írta Kosztolányi? Érvelését filológiai adatokkal támasztja alá, azaz utal a levelezésre, egy Kosztolányi Dezsővel készített interjúra, az *Új Nemzedék* további munkatársainak – köztük leginkább Szabó Dezsőnek – nyilatkozataira, valamint a bécsi emigránsok több közleményére. Az előzményekre, Kosztolányi szerepvállalásának lehetséges okaira azonban kisebb hangsúlyt fektet, mint amennyit az megérdemelne. Mindössze egy általános jellegű megállapítással éri be, holott Kosztolányi személyes érintettségére több adatunk is van. „Az a tény pedig, hogy a két forradalom képviselte megoldási kísérletek mind külpolitikailag, mind belpolitikailag kudarcot vallottak, azaz nemhogy jobb, de inkább rosszabb helyzetek alakultak ki, mint amilyen a háború előtti kiindulási helyzet volt, szükségképpen kitermelte a visszacsapás szándékát is [...] Az elvesztett lehetőségek visszaszerzésének igényét, valamint a »fölforgatásra« adott, a »fölforgató erőket« közömbösíteni szándékozó új, aktív reagálsmódokat: fizikai és verbális erőszakot, stigmatizációt, a társadalmi aszimmetria radikális átrendezését.” A rosszabb helyzetek nemcsak megélhetési nehézségeket, a háborús pusztítások okozta sebeket jelentettek, hanem a – Károlyi-féle forradalmat követő –

kommünt kísérő vörös terrort is, mely fogalom nem olvasható Lengyel András okfejtésében. Nem lehet ugyanis teljes a kép enélkül. Kosztolányi Dezső nemcsak a *Pesti Naplónál* lévő sikeres és ígéretes munkáját veszítette el ezekben a hónapokban – tehát családfőként nemcsak az egzisztenciáját –, hanem életveszélyben is érezhette magát. Mint arról már volt szó, a *Pesti Napló* 1919. május 8-án közölte Kosztolányi Beer úr című vezércikkét, amit maga Lukács György emelt ki, és bélyegzett nacionalistának (MESTERHÁZI Miklós, *Jegyzetek = LUKÁCS György, Forradalomban, Cikkek, tanulmányok 1918–1919*, Budapest, Magvető, 1987, 534.; ARANY 2006, i. m. 173–176.). Ezenkívül még egy bizonyíték áll rendelkezésre, amely alapján egyértelművé válik: Kosztolányi valóban fenyegetve érezhette az életét is. A *Vörös Újság* 1919. május 9-i száma ugyanis megtalálható Kosztolányi Dezsőné hagyatékában, az MTA Könyvtár Kézirattárában. A nevezett lapszámban, *Cikk a vezércikkről* címmel (szerző nélkül) a következők olvashatók: „A proletárdiktatura megvalósulása után az uralomra került proletariátus kegyelmes volt a háborúból élő és a dolgozók nyakán már valóságos osztályfőlötti osztályfőljú fájlut újságírók henye kasztjával szemben. [...] A legvadabb uszítók és munkásellenesek egyszerre energikusan verni kezdték a mellüket, hogy ők proletárok és mindig azok voltak. És a proletariátus, amely az átalakulás lázas munkájában nem ért rá a férgek eltaposására, nem rázta le magáról ezeket a szívós állatkákat. Nem ütött szét a pesti sajtódzsungelben. Kegyelmes volt. De a morál inszaniti lovagjai rútol visszaéltek jószívével. [...] És megtörtént az első intézkedés a sajtóbrigantik ellen, rendelet jelent meg, hogy a volt polgári lapok cikkeit aláírva kell közölni. »Mitriechen!« – vonjátok le a konzekvenciát: aki mit irt, állja is érte a helyét, ha pedig szabotál, nem akar és mer irni, pusztuljon! [...] A román faj ellen, alacsonyabbrendűségét hirdetve uszít nemzetiszinü glóriában a kiérdemesült déli bulvárlap. Beer ural kapcsolatban az osztrákok ellen izgatnak lírai költők és közgazdasági szakértők, a francia gloárról négy év előtti hangon ír a finanscapitalisták szini kritikusa és egyéb megújhódott főnixek. [...] Hát most már elég

volt tisztelt urak! A proletariátus diktaturája nem komédia. Tűrhetetlen, hogy a kommunizmus ígéje körül még most is csabántancot lejtjenek ezek az óvatos duhajok. Betelt a mérték!” A kivágaton a kiemeléssel jelzettek zöld tintával vannak aláhúzva, a kétszeresen kiemelték pedig duplán aláhúzva, a lap szélén ugyancsak zöld tintás felkiáltójel látható. Ez az adalék mindenképpen fontos előzménye Kosztolányi *Új Nemzedék*-beli szereplésének. Mindezek ellenére egyet kell értenünk Lengyel Andrásal abban, hogy mind a *Pardonok* jelentős részét, mind a vezércikkek egy részét – a kötetben elemzettek is – Kosztolányi Dezső írhatta. A nagyobb problémát inkább az jelenti: hogyan kezeljük napjainkban ezt az információt? Van-e annyira *felölt* a mai magyar társadalom – beleértve az értelmiséget is –, hogy higgadtan és tárgyilagosan mérlegelje a helyzetet? Kosztolányi életének egy időszakában – névtelenül ugyan, de – radikális nézeteket vallott, amit újságíróként érvényre is juttatott. Lengyel András e sorok íróját – hivatkozva a több, *Pardon*-problémát tárgyaló írás egyikére (ARANY Zsuzsanna, *Politics and Literature, A Case Study: Kosztolányi's Reception during the Communism = Hungarian Studies*, 2009, 57–74.; „*Pardon, Kosztolányi*”, *Dokumentumok és kérdések egy rovat körül = Kalligram*, 2009. nov., 57–64. [Bővített változatban újraközölve: = *Isten bálján*, Kosztolányi-tanulmányok, Veszprém, Művészetek Háza, 2010, 60–84.]; *A Pardon-ügy = „Alszik a fény”, Kosztolányi Dezső és Csáth Géza művészete*, Bednancs Gábor (szerk.), Budapest, FISZ, 2010, 271–317.; *Pardon vagy bocsánat? = Kalligram*, 2010. szept. 103–104.) – Kosztolányi apologétájának nevezi. (Igaz, „nagyobb” nevetek ugyancsak bírál, nem feledkezve meg arról, hogy a „hierarchiabeli” különbségeket is érzékeltesse, ám szó szerint csak e szemle szerzőjének – önállóan elért – kutatási eredményeit idézi.) Amennyiben védelemnek számít, ha egy kutató igyekszik megérteni emberileg és lélektanilag is Kosztolányi cselekedeteit, illetve hangsúlyozza, hogy közel száz évvel ezelőtt egészen más volt a politikai beszédmód, mint napjainkban, valamint a történelmi tapasztalat is híján volt a holokausz-borzalomnak, akkor valóban apologéta

címkét lehet rámaggatni. Azt azonban vissza kell utasítanom, hogy mindezzel a tények elhallgatását és a filológiai munkák megspórolását szorgalmaznám. Sőt, éppen a szembenézésre buzdítok, ám óvakodom az ítélkezéstől és az elfogult (nem pedig tárgyilagosságra törekvő) véleménynyilvánítástól.

Lengyel András – e sorok írójával ellentétben – azt is állítja, hogy teljesen „ártatlan” *Pardon* nincs. Érdemes idéznünk egy olyan írást, amely annak idején „ártatlannak” tűnt számomra. „A hőmérő ma kilenc fok hideget mutatott, noha a naptár csak október 30-ikát jelez. Decemberi fagy gyötri a szellősen öltözött rongyos embereket. A meteorológusok azt mondják, hogy a korai hideg teljesen törvénytellenes és így nem érvényes. Pardon, miért nem nézi meg az időjárás a kalendáriumot?” ([Szerző nélkül], *Pardon... Kilenc fok hideg = Új Nemzedék*, 1920. okt. 31., 3.) „Ártatlan” ez a pár soros szöveg annyiban, hogy nem található benne például antiszemita megjegyzés. Arra azonban valóban akad utalás – mint ahogy még számos más *Pardon*-cikkből –, hogy feltűnő társadalmi egyenlőtlenségek mutatkoztak, illetve a frontról hazaérkező katonák, valamint az utódállamoknak ítélt területekről elmenekülők („vagonlakók”) nyomorban éltek. Amikor a *Pardon* rovatról beszélünk, a cikkeket *tartalmilag* is érdemes lenne csoportosítani. Tovább segítené a kutatást, ha nem összességében szólnánk a rovatról, hanem számba vennénk, melyik milyen problémaköröket vet föl. Ha ezt megtesszük, kiderül: Kosztolányi több ízben is szót emelt a szegényebb rétegek tarthatatlan helyzetének megszüntetéséért. Igaz, ezt gyakran úgy tette, hogy ellentétbe állította az ő nyomorukat a társadalom felsőbb osztályainak fényűző életmódjával. Az antiszemitizmus abban mutatkozik meg, hogy többször utal az általa gazdagnak tartott rétegek egy részének származására. Nézzünk erre is egy példát, hogy lássuk, milyen különbségek mutatkoznak az egyes glosszák között! „Vázsonyi Vilmos azon siránkozik, hogy még mindig ghetto van. A ghettot tudtunkkal törvényesen eltörölték akkor, amikor kimondták a zsidók jogegyenlőségét, melyet az egykori liberális magyar állam végre is hajtott. Mi ma-

gyarok szétszakítottuk a ghetto vasláncát. Nagy csodálkozásunkra azonban pár évtized múlva azt vettük észre, hogy a zsidók aranylánccal zárták el magukat, egy új ghettoba. A Rózsadombon, Svábhegyen, Lipótvárosban, a síófoki fürdőn és mindenütt ilyen arany ghettokat találunk. A keresztény »kurzus« és a »numerus clausus« csak meg akarja értetni a zsidókkal, hogy nekik is pont annyi kötelességük és joguk van az életben, mint másoknak, és végre óhajtja hajtani az európai értelemben vett emberi jogegyenlőség törvényét. Pardon, ezt egyelőre ők még nem tudják megérteni, de majd megértik.” ([Szerző nélkül], *Pardon... Egyenlőség = Új Nemzedék*, 1921. jún. 5., 3.) E szemle műfaja és terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé az idézett *Pardon*-cikk részletes elemzését. Annyi azonban leszögezhető: Kosztolányi rovatában jelent meg, és föltehetően ő is írta. Utóbbit az is igazolja, hogy abban az időszakban született a glossza, amelyről már bebizonyosodott: ezekben a hónapokban Kosztolányi egymaga írja a rovatot. A cikkben a származás emlegetésén kívül a numerus clausus-szal való egyetértés súlyos morális botlás, amelyet mindössze az a tény enyhíthet, hogy nem a második világháborút megelőzően írta le Kosztolányi, hanem 1921-ben, amikor még nem lehetett sejteni, hogy a zsidóság elleni szankciók milyen gyilkos gépezet elindításához vezetnek.

Lengyel András ugyancsak kiemel egy *Pardont*, és a filológiai megközelítésen túl, retorikailag és stilsztikailag is elemzi. *A nemzeti gyászhoz* című glosszát vizsgálva – amely a Somogyi–Bacsó-féle gyilkosságról tudósít – rokonítja a szöveget a *Nero, a véres költő* egyik passzusával. Való igaz, a *Pardon*-cikkek közül többnek is a tematikája és a szóhasználatáé fölidézi Kosztolányi szépirodalmi alkotásainak, valamint tárcáinak egy-egy részletét. Például a *Laczkó úr és a nagyvilág* című *Pardon*-glosszában ([Szerző nélkül], *Pardon... Laczkó úr és a nagyvilág = Új Nemzedék*, 1920. márc. 23., 3.) olyan hasonlatot találunk („Vörösmartyhoz menekültünk vala és Beregi Oszkár pátoszával kezdtük mondani a rég elfakult verset: a sírt, hol nemzet sülyyed el, népek veszik körül s a népek millióinak szemében gyászkonny ül... A sírt megásták, a nemzet elsülyyed, a gyászkonny

azonban – Laczkó Andor pyjamájára hull.”), amelynek párját *Az örmény paradicsom* címet viselő tárcában is fölfedezhetjük: „Szívfacsaró hangulatok vannak itt, az értő számára. A sír, hol nemzet stílyed el, még nem csendes, még szónokolnak, nyomtatnak, nyelvet újítanak körülötte. Szegény-szegény örmények, dízsírheletet kaptak.” (KOSZTOLÁNYI Dezső, *Az örmény paradicsom*, Tinta, Gyoma, Kner, 1916, 104–105.) Előfordulnak tehát mind szövegszerű egyezések, mind tematikai megfelelések. Lengyel András az utóbbira hoz példát. Okfejtése kiegészíthető: Kosztolányi föltehetően számos alkalommal tapasztalta, hogy a hatalom mindenkori birtokosai valamilyen törvénytelenséget próbálnak „törvényessé” tenni. Mindehhez nem feltétlen volt szükség arra, hogy maga is így járjon el egy-egy *Pardon* „bűnbakképző” retorikájával, hanem elég volt a nagypolitika mozgásait megfigyelnie. Lengyel érvelése ezúttal csak egyetlen részletre fókuszál, ugyanakkor ezen belüli logikája elfogadható. Annyi kiegészítést kell hozzátenni mindössze: a fehérből feketére festés módszere eleve „divatos” eljárás volt abban a korszakban (is) *mindegyik* hatalomra jutó érdekcsoport részéről.

Az Új Nemzedék vezércikkét tárgyaló tanulmányok ugyancsak érdeklődésre tarthatnak számot. Egyet lehet érteni Lengyel Andrásval abban, hogy az idézett szövegeket valóban Kosztolányi írhatta. Természetesen mindez további kutatásra is sarkall: célszerű lenne megvizsgálni a napilap összes, ez idő tájt közölt vezércikkét (illetve a terjedelmesebb szövegeket), és kideríteni, melyek köthetők még Kosztolányihoz. A szerzőség mellett szól az is, hogy ebben az időszakban kevesebbet dolgozott szépirodalmi munkákon, tehát a szerkesztőségi feladatok elvették ideje nagy részét. A *Nero*-regény azonban már olyan tapasztalategyüttest mutat, amin nemcsak a *Pardon*-korszak, hanem a Tanácsköztársaság időszakának, sőt a Károlyi-féle őszirózsás forradalomnak a hatása is érződik. Amennyiben kitüntetjük egyik vagy másik forradalmat (illetve az „ellenforradalmat”) mint a regény alapjául szolgáló „élményanyagot”, máris ideológiailag foglaltunk állást. Ám ha belátjuk, hogy a hatalmi harcok és a politikai

intrikák pártoktól és érdekcsoportoktól független, örök emberi gyarlóságok, közelebb jutunk a tárgyilagosság eszményéhez.

Kötetében Lengyel András foglalkozik még az ál-*Az Est* problémájával, ami az Ébredő Magyarok Egyesületének akciója volt, valamint a hivatalos *Az Est* médiamarketingjével. Ezúttal is szembesül az olvasó a problémával: a korszaknak nincs teljességre törekvő sajtótörténeti összefoglalása, valamint hiányoznak az egyes lapok történetét föltáró monográfiák is. Akárcsak a *Pesti Naplót* tárgyaló cikk esetében, itt is elmondható: a szerkesztőségi életet, illetve a marketinget és a reklámfogásokat bemutató szövegek gazdagítják a korszak irodalomtörténetével kapcsolatos tudásunkat, valamint ugyancsak komoly segítséget nyújtanak a szerzői életrajzokhoz. Igaz ugyan, hogy számos hasonló megállapítás olvasható akár marketing-tankönyvekben is – sőt már a korban is tevékenykedtek konkrétan marketing-szakemberek –, ám mindennek az irodalomtudományba és a filológiai kutatásokba való beemelése alapvető fontosságú. Ezáltal ugyanis fény derül arra, hogy a kultúra – és vele az irodalom – hogyan vált áruvá a 20. század első évtizedeiben, illetve hogyan próbálta finanszírozni magát. Az elmúlt évtizedek gyakorlata miatt – amikor a kultúra nem magáncégektől és szponzoroktól függött, hanem csakis állami támogatásból élt, ezáltal pedig átpolitizálódott – ma is rendkívül tanulságos a kulturális értékek e korai marketingjének ismerete. Tehetségben, szorgalomban, találékonyaságban és egyáltalán az irodalom fölértékelésében bőven van mit tanulnunk elődeinktől. Sebestyén Arnold leleményes ötletei – illetve a korszakot jellemző stratégiák megismerése – a jelenkor kulturális fórumainak is hasznára válhatnak.

Az utolsó két tanulmány a cenzúra ügyét járja körbe, konkrét példákat kiemelve. A cenzúratörténet szükségképpen a sajtó (és az ott megjelenő irodalom) átpolitizáltságának problémájára mutat rá. A szegedi Egyetemi Könyvtárhoz került ügyészégi köteles példányok remek iskolapéldáját adják annak, mi volt a hatalom számára kényes kérdés, illetve mely cikkek közlésébe szóltak bele. Lengyel András ezúttal inkább lajstromot tár elénk – a *Népszava* inkriminált

cikkeinek címlistáját –, ám a kiemelt idézetek demonstratívnak mondhatók. Az olvasó több címre is fölkapja a fejét, de – érthető módon – ezek közül csak néhányat elemez alaposabban a szerző. A kötet legutolsó tanulmánya, amely a *Szegedi Népszava* ellehetetlenítéséről ad hírt, pedig a koncepció per klasszikus példáját adja, immár a közelmúlt történelmét is fölidézve. Az írás mindenképpen tanulságos, és a hatalmas térfelülettel jellemezhető, fokról-fokra építkező, az eredeti célokat sokáig homályban tartó módszereit mutatja be.

A kötetről összességében elmondható, hogy Lengyel András jelentős filológiai adalékokat tár az – elsősorban szakmai – olvasóközönség elé. Igaz, a kötet szerzője néhány információt többször is megoszt, s időnként mintha naivitással vádolná olvasóit (ahogyan teszi ezt például Kosztolányi esetében). Kutatásai azonban mindenképpen jelentős eredményekkel gazdagítják az irodalomtörténetet, valamint továbbgondolásra és további kutatásokra is késztetnek.

ARANY ZSUZSANNA